

Köktürk Yazıtlarının “Askerî Propaganda” Bağlamında Değerlendirilmesi

Umut Üren¹

Öz

Propaganda, günümüzde sosyal ve siyasî hayatın hemen her köşesinde etkin biçimde kullanılan eski bir tekniktir. Uygulama alanı her ne olursa olsun bir ikna sürecini temsil eden propaganda, tarih boyunca başvurulan bir yöntem olarak görülmektedir. Toplum tarihi ile yaşıt olarak anılan propaganda yönteminin farklı toplumlarda değişik araçlarla icra edildiği, günümüzde ise iletişim araçlarının yaygınlaşması ile birlikte tesir alanının bir hayli genişlediği anlaşılmaktadır. Propaganda tarihine yönelik çalışmalarda, bu amacı yerine getirecek farklı araç ve teknikler üzerinde durulmuştur. Yazıtlar, özellikle kadim dönemler söz konusu olduğunda etkili ve sıkça başvurulan yöntemlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Çalışmamızda Köktürk Yazıtlarındaki ifadeler temele alınarak, propaganda ve psikolojik harp unsurları bağlamında değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Özellikle askerî terminoloji hususunda oldukça zengin bir muhtevaya sahip olan Köktürk Yazıtlarının siyasî ve sosyal hayata dair söylemleri bu noktada elverişli bir görüntü arz etmektedir. Bununla birlikte, yazıtlarda yer alan askerî terminoloji üzerinden dönemin Köktürk ordu yapısına dair bazı açıklamalar da çalışma konusuna dahil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orhon Yazıtları • Köktürkler • Propaganda • Psikolojik Harp

The Evaluation of Köktürk Instructions in the Context of Military Propaganda

Abstract

Propaganda is an old technique used effectively in almost every corner of social and political life these days. Regardless of the application area, propaganda represents a process of persuasion process and is seen to have been used as a method throughout history. Propaganda, whose method goes as far back as the history of society, is understood to have been carried out using various means in different societies; these days, its sphere of influence has expanded considerably with the widespread use of communication tools. Studies on the history of propaganda have focused on the different tools and techniques used in fulfilling this purpose. Inscriptions stand out as one of the most effective and frequently used methods, especially when dealing with ancient times. Our study is based on the expressions in the Orkhon Inscriptions, evaluating them in the context of propaganda and the elements of psychological warfare. The Orkhon Inscriptions have very rich content, especially in terms of military terminology, and their discourses on political and social life present a favorable image in this regard. In addition, the study includes some explanations about the structure of the Orkhon army of the period through the military terminology in the inscriptions.

Keywords: Orkhon Inscriptions • Göktürks • Propaganda • Psychological Warfare

1 Sorumlu yazar: Umut Üren (Dr. Öğr. Üyesi), Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırklareli, Türkiye
Eposta: umuturen@klu.edu.tr ORCID: 0000-0001-6808-1378

Atıf: Üren, U. (2022). Köktürk Yazıtlarının “askerî propaganda” bağlamında değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 129-161. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.1.0011>

Extended Summary

Propaganda is viewed as an indispensable element of modern war and has been used as an effective tool since people lived in communities. Propaganda activities carried out during both war and peace times appear as an element that enables societies to act together in line with a specific purpose. Definitions made about the content of propaganda focus on the motives for influencing a group by means of indoctrination. In this process, the owners of the discourse generally attempt to convince any group of the correctness and validity of their ideas without resorting to violence. When looking at the history of propaganda, similar efforts are seen to even have been made in the context of ruler-and-ruled relations in ancient times. Although such initiatives were not called propaganda in those times, they can be said to have served similar purposes in terms of content and application. Governments in ancient times attempted to transfer their ideas and experiences to society using propaganda-type activities for both political and military purposes. One encounters the means of propaganda to differ at this point. In fact, various tools have been used for this purpose in line with the technical possibilities possessed in the different divisions of civilization. Despite propaganda activities carried out verbally and in writing having quite different techniques, their aims can be said to meet on more or less the same point. In times of war, aims such as providing the motivation war requires by involving society in the process and neutral groups in the struggle or by alleviating suffering from troubles can be said to come to the fore; however, those in power in times of peace can be said to resort to such activities with the intention of ensuring their own legitimacy and strengthening their power.

Many examples of propaganda activities being carried out by means of monuments, mausoleums, or inscriptions located at the hub of social life were present in ancient times. Such structures are undoubtedly tools that have left traces on the imagination of the society to which they had visual appeal. These types of structures, especially those in the center of social life in communities with a settled life, ensure that everyone in that group can easily receive the message. In this respect, studies on the history of propaganda have felt the need to search for the first examples of such efforts in ancient Greek sites. Based on this view, these types of activities associated with the art of governing have been sought predominantly in settled societies. In addition to the Greek example, units of ancient civilization as China and Egypt have been referenced as regions where similar efforts had been made. The activities carried out by the church, especially in the Middle Ages, have been evaluated in the context of propaganda after the examples indicative of very early times. The papal attempts at organizing the Crusades have been frequently mentioned in this context. In 1622, when Pope Gregory XV established the official propaganda office of the Catholic Church under the name of *Sacra Congregatio Christiana Nomini Propaganda*, the concept began to appear frequently in the literature with its own original content. Propaganda involving predominantly religious discourse became widespread in the West after this date.

Technological developments, the spread of mass media, and the acceleration of printing activities in particular have greatly expanded propaganda activities and their sphere of influence. Similar efforts were made in almost every region as an indispensable element of war times, with propaganda beginning to be institutionalized following World Wars I and II. Having gained more systematic usage in modern times, propaganda has appeared with rich content in terms of historical examples. The elements of psychological warfare that can be evaluated within the framework of propaganda are an application that almost every society has resorted with quite a variety of techniques. In this respect, even contemporary propaganda researchers do not hesitate to talk about ancient Chinese example of psychological warfare and Sun-Tzu.

Propaganda and psychological warfare practices in history are not limited to settled communities, as current studies are intensely processing. Such efforts have also been seen in the steppe societies since very early times. The methods used by the Mongols with regard to psychological warfare in particular have been frequently mentioned. In addition, the inscriptions belonging to the Göktürk era, known as the Orkhon Inscriptions, also have a narrative that can be evaluated within the framework of propaganda. These inscriptions were erected by the Göktürk leaders and are on a mausoleum complex in terms of their location. This had appealed to the Göktürk society of the period both in terms of content and image. The Khans who prepared the inscriptions stated wanting the texts there to be known by everyone and thus erected them in places everyone could access. The events in the inscriptions are not just a simple battle narrative. The various experiences of the Göktürks and the wars they waged were conveyed in a focused literary language. In this respect, the texts appear quite far removed from a haphazard historical source. The Göktürk state rulers faced their society and ancestors through the inscriptions. They often felt the need to give advice. What should be paid attention to in terms of the survival of the restored state is emphasized over and over again with great complexity. Among the issues raised, particular attention was drawn to the hostile elements. At this point, China comes to the fore more compared to the communities mentioned in the context of hostility in the inscriptions. The inscriptions were erected during the Second Turkic Khaganate, and the information at hand shows the people around Ilterish Qaghan, who'd revived the state, to have been educated people since Tonyukuk. Tonyukuk prepared the first inscriptions and was a statesman who'd grown up in China. Tonyukuk, who knew China and its politics well, advised both Ilterish and his son Bilge Khagan as a consultant. China was where the Göktürks had experienced the most difficult struggles and is evaluated in the inscriptions from a different perspective. Although the Göktürks had light relations with China during the time of Bilge Khagan, the ancient point of view had not changed, and China's negative aspects were emphasized. While warning society using examples from the past, the Khans also described how China thought from time to time and decorated the inscriptions with the bad events that could happen if they were to be fooled by their policies.

One important detail in the Orkhon Inscriptions is the intensity of military terminology. These terms are observed to be repeated in many lines of the Tonyukuk, Kul-Tegin, and Bilge Khagan Inscriptions that we've examined. Some of the prominent concepts in the work have been evaluated in the context of military propaganda. However, the military terminology in question has allowed us to make some explanations about the Göktürk army structure. The literary language used while conveying the events in the inscriptions containing military terms is consistent, and the narrative is strengthened with certain similes and belief motifs. Expressions such as "The enemy's soldier is like a sheep, and my father is like a wolf" are seen as types that would have positively affected the society's warrior motivations. The extraordinary efforts of the Göktürk khagans in times of war have also been conveyed very impressively.

Apart from the elements that we evaluate within the framework of military propaganda, many statements about the legitimacy of the Orkhon administrative family are understood to be present in the inscriptions. Propaganda is not only seen to have been a method used in times of war throughout history but to also have served as a tool of power for the rulers. Similarly, the Orkhon Inscriptions also have references to the sanctity of the ruling family. Such situations are interpreted together with the concepts of *kut* [happiness/fortune] and *töre* [customs] in old Turks within the work. Tonyukuk must be noted as having constructed a different discourse in terms of legitimacy compared to the three inscriptions we've evaluated. While describing both his military and administrative activities in the inscriptions he prepared, Tonyukuk lists his own efforts on behalf of the Göktürk community. Some of the struggles observed between the ruling family may also be traced in this narrative, because Bilge Khagan is mentioned only in 2 places in this inscription, while Kul-Tegin's is not at all. A calmer portrait also stands out in the discourse on enemies. The Kul-Tegin and Bilge Khagan Inscriptions have discourses that become a little sharper. Perhaps this denotes a harsher discourse to occur with the title of khagan.

This study has evaluated the narratives in the Orkhon Inscriptions within the context of propaganda and is also important in terms of showing the implements the steppe khagans had regarding state administration. Through their discourse in the inscriptions, the khagans appear to have been people who knew their society and were knowledgeable about the policies of those they struggled against. Of course, inscriptions were not texts erected only for the khagans' legitimacy or for military purposes. However, all the subtleties of the art of administration can be seen in these texts, which also have the quality of a policy book. The parts that we've compared with modern propaganda techniques show the Orkhon rulers during the ancient period to have developed a discourse construction that would not fail to fill the shoes of its contemporary elements.

Türk adının, Türkçe metinlerde ilk anılışını ve yazılı kaynaklarımızın ilk büyük örneğini teşkil eden Orhon Yazıtlarına dair gerek yerli gerekse yabancı araştırmacılar tarafından kaleme alınan pek çok bilimsel çalışma mevcuttur. Yazıtlar, Köktürk tarihini aydınlatmanın çok ötesinde Türk dili, edebiyatı ve kültür tarihi bakımından eşsiz birer kaynak konumundadır. Bu yönüyle, pek çok çalışmada yazıtlarda yer alan bilgiler farklı bakış açılarıyla değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Sosyal bilimler alanından birçok disiplin, kendi araştırma ve inceleme yöntemlerine uygun olarak yazıtları konu edinmiştir. Bununla birlikte disiplinlerarası çalışmalar Türkçenin ve Türk tarihinin ilk büyük yazılı vesikalarına bakışa bir genişlik kazandırmıştır. Birer söylev niteliğindeki yazıtlar, devletin en üst kademesinde bulunan kimselerin hitabını içermekte ve yönetenler ile yönetilenlerin ilişkisinden bir kesit sunmaktadır. Yazıtlardaki ifadeler devlet yöneticilerinin tutum ve davranışlarının yanı sıra kendi toplumu ve çevresine bakış açısını da doğrudan yansıtmaktadır. Kağanların, idareci ailenin toplumla bu ilişkisinin tarihçi perspektifi yanında sosyolojik araştırma yöntemleri ve kuramlarıyla değerlendirilmesi hiç kuşkusuz çok daha sağlıklı neticelere varmamızı sağlayacaktır.

Köktürk yöneticilerinin, toplumuna yaklaşımı, onlardan birtakım arzu ve beklentileri, yazıtlardaki anlatıda kendisini hissettirmektedir. II. Köktürk devleti yöneticilerinin, dağılmış olan Türk budununu yeniden diriltmek için olağanüstü gayretlerini aktaran yazıtlar, derlenip toparlanan millete birtakım öğütler vermek arzusunu taşımaktadır. Köktürk idarecilerinin bu beklenti ve temennilerini aktaran dil ve söylem biçimi farklı açılardan değerlendirilmeye açıktır. Bu çalışmada yazıtlarda sıklıkla yer alan bazı ifadeler; “asker” ve “savaş” kavramları üzerinden propaganda çerçevesinde incelemiştir. Bununla beraber, ictimâî hayatla birlikte devlet yapısı ve çeşitli teşkilatlanma biçimlerine dair de pek çok bilginin yer aldığı metinlerdeki “asker” vurgusu, döneme ve kendine has birtakım özellikleri ve Köktürk “ordu” yapısı ele alınmıştır. Orhon Yazıtları harp tarihi bağlamında değerlendirildiğinde hiç kuşkusuz kendi döneminin en önemli kaynakları arasında görülmektedir. Abideler, tarihi bir belge olmanın çok ötesinde aynı zamanda Türklerin ilk askerî strateji metinleri olma özelliğine de sahiptir. Bununla birlikte yazıtlarda yer alan metinleri, salt bir şekilde devleti ihya ve ayakta tutma çabalarının birer ürünü olarak değerlendirmek ve kuru birer savaş anlatısı olarak okumak yanıltıcı olacaktır. Yazıtlarda toplumu ile konuşan hatta yer yer hem halkı hem de atalarına hesap verme ihtiyacı hisseden Tonyukuk, Bilge Kağan ve Tengri Kağan’ın ifadeleri edebî ve felsefî derinliği bulunan birer siyasetname niteliğine sahiptir. Bununla bağlantılı olarak yazıtlarda özenle sarf edilmiş sözler, “yönetim anlayışı” ve “meşruluk” algısı gibi kavramlarla birlikte değerlendirmelere imkan tanımaktadır.

Bu çalışmada Orhon Yazıtlarından içerik itibari ile en hacimli olanları; Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan metinleri incelemeye dahil edilmiştir. Her üç yazıtta da yer alan “askerî” terminolojiye dair ifadelerin sıklığı böyle bir çalışmaya zemin hazırlamıştır.

Yazıtları dil ve üslup bakımından değerlendiren bazı incelemelerde de savaş terminolojisinin zenginliğine işaret edilmiştir (Akar, 2020, s. 84). Yalnızca savaş ayrıntılarına değinilmeyen ve yoğun bir edebî dile sahip olan yazıtlarda savaş ve düşman kavramlarının ağırlığı ve işleniş biçimi üzerinde durmak gerekmektedir. Araştırmaya dahil edilen askerî kavramlar, devlet yöneticilerinin, modern literatürün üretimi olan “propaganda” unsurlarını son derece etkin bir biçimde kullandıklarını göstermektedir. İletişim araçlarının insan hayatında daha aktif bir şekilde yer almasıyla birlikte, propaganda kavramının bambaşka bir ruha kavuştuğu gerçeği ile başbaşayız. İnsanlık tarihinin hemen her döneminde propaganda dahilinde değerlendirilebilecek sayısız girişim söz konusu iken günümüzde bu tür konular sosyal ve siyasal bilimlerin farklı disiplinleri için özel birer uzmanlık alanı haline gelmiş durumdadır. Bu özel çalışmalar dahilinde propaganda üzerinde gerçekleştirilen araştırmalar, uygulama biçimleri bakımından farklı propaganda türlerinden bahsetmektedirler (Çetin, 2014, s. 242–243). Yazıtlardaki propaganda unsurlarını sözkonusu güncel sınıflandırmalardan herhangi birine yerleştirmemiz güç ancak muhteva itibariyle burada, halka yönelik mesajlarda hiçbir şeyin gizlenmediğini görüyoruz (Gumilëv, 2002, s. 403). Bu yönüyle beyaz propaganda olarak da nitelenen; güvenilir bir kaynak kökenli, yalanlardan mümkün olduğunca arındırılmış, vata severlik ve milliyet duygularını tetikleyen bir mesaj iletim sürecine yakın bir durum tasavvur edilebilir. Yaşanan gerçek hadiseler üzerinden vicdanlara dokunan bir üslupla toplumla iletişime geçilmiştir. Ayrıca yazıtlarda yer alan tarihi bilgilerin karşılaştırılabileceği en sağlıklı kaynak kümesi olan Çin kaynaklarıyla da uyum içerisinde oluşu dikkat çekmektedir.

Yazıtlardaki “propaganda” unsurları olarak değerlendirilebilecek kısımlar ve buna dair söylemlerin ayrıntıları farklı başlıklarla sunulmuştur. Propaganda konusunun beraberinde getirdiği bir diğer kavram olan “psikolojik harp” meselesine dair de bazı açıklamalar yapmamız kaçınılmaz olmuştur. Harold D. Lasswell, psikolojik harbi; başarılı bir savaşı yürütme noktasında eski bir fikrin yeni adı olarak tanımlamıştır (Jowett & O’Donnell, 2012, s. 212). Bu yönüyle tarih sayısız psikolojik harp manevraları ile doludur. Her iki kavramın da daha sistematik hale gelişi ve yaygınlık kazanarak savaşların vazgeçilmez birer unsuru olması hiç kuşkusuz çok daha yakın zamanların ürünüdür. Bu noktada pek çok araştırmacı propaganda faaliyetlerinin kendisini en net hissettirdiği dönem olarak iki büyük dünya harbine işaret etmişlerdir. Ancak toplulukları yönlendirmek yahut bir ikna sürecini inşa etmek üzere uygulanan propagandanın tarihinin de neredeyse insanlık tarihi kadar eski olduğu bilinmektedir. Propaganda ve psikolojik harbe yönelik açıklamalar yapan Linebarger, bu tür kavramların ayrı uzmanlıklar hale getirilmesi ve açıklanması işinin güncel konular olduğuna işaret etmiştir. Bununla beraber kavramların kökeninin toplum tarihiyle yaşıt olduğuna gönderme yaparak, bu tür gayretlerin kadim örneklerine birkaç sosyolog ve antropolog haricinde yeterince yönelinmediğinden yakınmıştır (Linebarger, 1948, s. 3) İnsanların örgütlü topluluklarda yaşamaya başlamasıyla birlikte liderler ve bu tür mevkilere

özenenler kendilerine destek ve fikirlerine taraftar bulmak gayesiyle propaganda faaliyetlerini kullanmışlardır (Qualter, 1962, s. 5). Propaganda konusunda gerçekleştirilmiş çalışmalarda erken tarihli propaganda faaliyetlerine işaret edilerek, yöneticilerin yahut toplumda söz sahibi kimselerin gerçekleştirdiği benzer gayretlerin, günümüz propaganda tekniklerini aratmayacak türden oldukları vurgulanmıştır (Jowett & O'Donnell, 2012, s. 52). Buradaki temel fark yöntemin kurumsal bir hale gelmesi ve etki alanının artmasıyla alakalıdır. Bu hususta propaganda tarihine yönelik kaleme alınmış çalışmalarda hemen her topluluğun bu türden girişimlerde bulunduğu dair sayısız örnekle karşılaşmamız mümkündür. Antik Çağ'da Yunan sofistlerin söz sanatıyla icraları, Çin'de Sun Tzu'nun savaş sanatına dair söylemleri birer propaganda unsuru olarak görülmektedir. Sun Tzu'nun “yüz savaşta yüz zafer kazanmak en mükemmeli değil, en iyisi savaşmadan baş eğdirmektir” (Sun Tzu, 2020, s. 7) yorumu ve savaş sanatına dair söylemleri onun şöhretini Çin dışına taşımıştır. Bu noktada özellikle psikolojik harp konusunda etkisini asırlarca devam ettirmiş ve modern literatürde dahi bir referans noktası olmuş Sun- Tzu'ya farklı bir pencere açmamız gerekmektedir. Nitekim Köktürk Yazıtlarındaki askerî propaganda unsurlarını değerlendirdiğimiz bu çalışmada özellikle Çin ve Çinli vurgusu ayrı bir önem arz etmektedir. Sun Tzu'nun savaşın inceliklerine dair geliştirmiş olduğu felsefe, Çinli imparatorlar üzerinde derin bir tesir yarattığı gibi Köktürklerin de geliştirdiği birtakım savunma mekanizmalarında onun izlerini bulmak mümkündür. Yazıtlarda Çin'e dair ifadeleri irdelediğimiz kısımlarda Sun Tzu'nun öğretilerine ve muhtemelen Köktürkler tarafından iyi bilinen bu harp tekniklerine karşı alınan önlemlere değinilecektir.¹

Bir savaş stratejisi olarak psikolojik harbin kullanımına dair kaleme alınmış araştırmalar ilk kamuoyu oluşumunun Yunan dünyasında gerçekleştiği ön kabulüne dayanarak, uygulama ve gayretlerin köklerini batı dünyasında aramışlardır. Buna bağlı olarak kentleşme ve medeniyet tasavvurları üzerinden propaganda ve psikolojik harbin ilk örnekleri için Yunan sitelerine işaret edilmiştir (Jowett & O'Donnell, 2012, s. 52). Ancak dünya üzerindeki farklı medeniyet daireleriyle birlikte bozkır menşeli çeşitli Türk ve Moğol topluluklarının da bu konuda kendine has birtakım tekniklerle, savaş ve barış zamanlarında bu süreci yürüttüklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunlar arasında özellikle Moğolların geliştirmiş oldukları birtakım tekniklere sıklıkla vurgu yapılmıştır (Linebarger, 1948, s. 14–16). Benzer amaçlara hizmet etmekle birlikte propaganda ve psikolojik harp uygulamalarının, kullandıkları tekniklere bağlı olarak topluluklara göre farklılıklar arz ettiğini ifade edilebilir. Eski Yunan uygarlığında büyük kentlerde icra edilen politik içerikli tiyatral etkinlikler, kent meydanlarında dikilen heykel ve kullanılan birtakım semboller, paralar üzerindeki çeşitli görsel ve ifadeler, seferler esnasında askere motivasyon sağlamak üzere görevlendirilen konuşmacılar gibi

1 Bu konuda Çin'de son derece etkin olan Sun Tzu'nun savaşla ilgili yorumlarının, Orhon Yazıtlarındaki izlerine dikkat çeken bir çalışma Salih Demirbilek tarafından gerçekleştirilmiştir. Yazıtlardaki savaşla ilgili unsurlar ve Çin'in Sun-Tzu öğretisi hakkındaki karşılaştırmalar için bk. Demirbilek (2018).

yöntemlere başvurulduğu bilinmektedir. Kadim dönemlerde söz, tiyatro, heykel, anıt, anıt-mezar gibi araçlar bu tür uygulamalar için sıklıkla kullanılmıştır. Köktürk devlet yöneticilerinin diktirmiş olduğu Orhon Yazıtları da bozkır uygarlığındaki benzer gayretlerin dikkat çeken bir örneği olarak değerlendirilebilir. Orhon Yazıtları muhakkak ki yalnızca bu gaye üzerinden yazdırılmış metinler değildir ancak gerek askerî propagandaya gerekse politik propagandaya dair bir hayli söylemi barındırdığı da açıktır. Bu yönüyle metinler, dönemin Köktürk beylerinin hem askerî strateji geliştirme hem de devlet yönetimi noktasındaki donanımlarının da bir göstergesidir. Bozkır uygarlığında yazıtların yanı sıra yalnızca Köktürlere has olmayan ve farklı Türk toplulukları tarafından da kullanılan balballar da psikolojik harbin bir aracı olarak düşünülebilir².

Propaganda, daha işlevsel bir kullanıma kavuşmasına, kurumsallaşmasına kadar ağırlıklı olarak savaşlarda kullanılmış bir araç olarak gözükmektedir. Ancak yalnızca askerî alanda değil politik bakımdan da pek çok konuyu içerdiği gerçeğinden uzaklaşılmalıdır. Yeni tekniklere kavuşmasından çok önce özellikle erken dönemler söz konusu olduğunda söz, resim ve yazı aracılığıyla gerçekleştirilen propagandanın kullanılabilirliğinin daha sınırlı olduğunu ifade edebiliriz (Domenach, 1969, s. 12). Bu durum topluluklar arasında kullanılan farklı tekniklerle alakalı olduğu gibi erken dönemlerde özellikle yazı yoluyla yürütülen faaliyetlerin bütün toplum tarafından karşılık bulup bulamayacağı gibi meselelerle de bağlantılıdır. Bunların yanında Ellul'un açıklamalarına kulak verecek olursak; propagandanın doğası gereği de bir sınırlılık durumu söz konusudur. Nitekim ona göre, propaganda türü faaliyetler yoluyla ırksal önyargıyı yıkmak neredeyse imkansızdır (Ellul, 1973, s. 33). Bu yönüyle propaganda, yoktan bir şeyi var etmeyen, var olan bir düşünceyi tetikleyen bir gayret şeklinde yorumlanabilir.

Konunun daha sağlıklı anlaşılması ve yazıtlardaki ifadelerin propaganda bağlamında daha iyi irdelenebilmesi adına Orhon Yazıtlarının yazılma sürecine kadarki Köktürk tarihinin serencamına bakmak gereklidir. Yazıtların dikiliş zamanı ve o vakte kadarki toplumsal ve siyasî hadiselerle vâkıf olmak, söylemlerin analizinde yardımcı olacaktır.

Köktürk Tarihinin Ana Hatları

552 yılında Bumin'in Juan-Juanlara başkaldırısıyla Köktürk devletinin temelleri atılmış, Bumin ve devletin batı kanadından sorumlu olarak gösterilen İstemi'nin faaliyetleri neticesinde Köktürkler hızlı bir şekilde egemenliklerini kabul ettirmişlerdir. Özellikle Mukan Kağan zamanında Köktürk Devleti, sınırlarını bir hayli genişleterek, Mançurya'dan batıda Demirkapı'ya kadar uzanan geniş bir araziye kavuşmuştur.

2 Özellikle Köktürk çağında, yazıtların etrafında ve kutsal olarak kabul edilen bazı yerlerde karşılaşılan balballar daha az işlenmiş ancak insanı sembolize eden taşlardır. Balbalların, önemli kimselerin sağlığında öldürdüğü güçlü düşmanları tasvir ettikleri düşünülmektedir (Çoruhlu, 2016, s.372).

Köktürklerin sözkonusu ilk devlet macerasında hakimiyetin genişlemesi ile birlikte Çin ile çıkarların çatışması kaçınılmaz olmuş ve nihayetinde Çin'in kışkırtmalarının da tesiriyle devlete bağlı boyların isyanları ve Köktürk tahtındaki İl Kağan'ın Çin'e tutsak edilişi gibi hadiseler Köktürk tarihinin ilk fetret devrini yaşatmıştır (Taşağıl, 1995, s. 83-84). Yaklaşık elli yıl kadar süren bu dönem Kutluk yahut yazıtlarda da dile getirildiği haliyle İleriş adlı Köktürk hanının 681 yılında devleti yeniden ihya etmesi ile son bulmuştur. İleriş'in, Köktürk devletini diriltme çabaları esnasında pek çok boyun yeniden itaat altına alınması ve Çin'e karşı da kalıcı önlemler alınması gerekiyordu. Nitekim kısa bir süre içerisinde İleriş, Çin seferlerine başlayarak bu akınlarını düzenli hale getirmeyi başarmıştır. 691 yılında İleriş'in hayatını kaybetmesinin ardından, kardeşi Kapgan, Köktürlere idareci olmuş, o da ağabeyinden kalan işi devam ettirerek Çin'e karşı başarılı seferler düzenlemiştir. Hakimiyetinin ilk on yılında neredeyse Çin'e denk bir Köktürk varlığını inşa eden Kapgan, Çinle zaman zaman tesis edilen sulh süreçlerine itimat ederek, Çinli bir prensesi kendisine eş olarak almayı tercih etmiştir (Taşağıl, 2004, s. 32). Kapgan'ın devlet yönetiminde birtakım zaaf lar gösterdiği yıllarda civar halklar üzerine düzenlenen seferler yeğenleri Bilge ve Kül Tigin tarafından yürütülmüştür. Özellikle Kapgan'ın, zayıflamaya başlayan idaresi bazı tâbi boyların ayaklanmalarına neden olmuş ve bunlardan Bayırkularla mücadele esnasında, Kapgan hayatını kaybetmiştir (716). İkinci Köktürk devletini bekleyen yeni sancılı süreçte Kapgan'ın oğlu tahtta ilk aday iken, Bilge ve Kültigin'in idareyi ele geçirmeleri, Köktürk tarihinde yeni bir süreci başlatmıştır. Özellikle Kapgan'ın son dönemlerinde başlayan isyan hareketleri, Bilge ve Kül Tigin kardeşlerin önünde halledilmesi gereken büyük tehditlerden ilki olarak durmaktaydı (Taşağıl, 2004, s. 39). Bununla birlikte devlete en acı tecrübeleri yaşatan Çin, Köktürk yöneticileri için en önemli tehlike konumundaydı. Genç kardeşlerin kargaşa yıllarında en önemli destekçileri olarak gördüğümüz Tonyukuk, idarecilik ve askerlik meziyetleri ile Bilge ve Kül Tigin dönemlerine damgasını vurmuştur. Genel hatları ile kitabelerin dikilme zamanına kadar Köktürklerin yaşadığı siyasi tecrübelerle baktığımızda; bağlı boyların isyanları, içeriden ihanetler ve en çok da Çin'le yürütülen savaşların gündemlerini meşgul ettiğini görmekteyiz. Yaşanan bu sosyal ve siyasi hadiselerin izleri Bilge, Kül Tigin ve Tonyukuk döneminde dikilen yazıtlara kuvvetli bir şekilde nüfuz etmiştir. Türk tarihinin eşsiz yazılı kaynağı konumunda bulunan Orhon Yazıtları, ismini zikrettiğimiz Bilge, Kül Tigin ve Tonyukuk'un faaliyetlerini aktarmakta ve kendi isimleriyle anılan yazıtlarda yer alan metinler onların sözlerini taşımaktadır.

Özet bir şekilde verdiğimiz Köktürk tarihinde yazıtların dikildiği Bilge ve Kül Tigin dönemlerine gelinceye kadar Köktürkler oldukça ciddi badireler atlatmış, devlet zaman zaman dağılma aşamasına gelmiş, hem dahili hem de harici müdahaleler yeni Köktürk idarecilerini yeniden bir direniş sınavına tabi tutmuştur. Yaşananların en canlı tasvirleri hiç kuşkusuz Orhon Yazıtlarında temsil edilmiştir. Yazıtlardaki ifadeler yalnızca bu dönemin siyasî gelişmelerini aktarmakla kalmayarak yeni bir söylem inşası da

geliştirmiştir. Burada özellikle meşruluk vurgusu yanında, kullanılan askerî terminoloji yeni kağan ve ardıllarının motivasyonunu belirleme açısından oldukça önemlidir. Yazıtlardaki dilsel verileri inceleyen çalışmalarda da bu duruma dikkat çekilerek; metinlerde özel bir politik ve askerî üslubun geliştirildiği ifade edilmiştir (User, 2012, s. 258). Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları içerik itibarıyla benzer bir anlatıya sahipken Tonyukuk'ta yer alan ifadelerin farklılık arz ettiği gözlemlenmektedir. II. Köktürk Devleti'ni ayağa kaldıran İltiş'in yanında mücadele eden ve daha sonra Bilge ve Kül Tigin kardeşlere danışmanlık yapan Tonyukuk, ilerlemiş yaşında, kendi adını taşıyan yazıtı yazdırmış ve ağırlıklı bir biçimde kendi etrafında cereyan eden hadiseleri aktarmıştır. Tonyukuk'a ait metinde Kül Tigin'in adının hiç yer almaması, Bilge Kağan'ın ise yalnızca iki yerde adının geçmesi (TY2, D.7; K.4) Köktürkler arasındaki hakimiyet mücadelelerinin bir izdüşümü olarak yorumlanabilir³. Tonyukuk Yazıtında özellikle askerî bağlamda kullanılan söylemin, Bilge ve Kül Tigin Yazıtlarına nispeten daha seyreltilmiş bir biçimde olduğu göze çarpmaktadır. Hadiseleri daha yalın bir anlatımla aktaran Tonyukuk, zaman zaman bazı atasözü ve deyimlere de başvurmuştur.

Orhon Yazıtlarında “Propaganda” Söylemi

Propaganda kavramı Türk Dil Kurumu tarafından; “Bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca” şeklinde tanımlanmıştır. Propaganda, söylem sahipleri ile hedef kitle arasındaki bir ikna sürecini temsil eder. Bu ikna yahut güdüleme sürecinde erk sahipleri kuvvet kullanma yetkisine sahip olsa da propaganda türü gayretler şiddet içermeyen eylemlerdir (Linebarger, 1948, s. 25). İlk kullanımda herhangi bir düşünceyi yaymak için kullanılan propaganda kavramı zaman içerisinde doktrinin kendisini ifade etmek için, sonraları ise doktrini yaymak için yararlanılan teknikleri nitelendirmede kullanılmıştır (Qualter, 1962, s. 4). Bir taraftan kendi fikirlerinin geçerliliği ve doğruluğu iddia edilirken mevcut bir ideoloji yahut algının olumsuzluğu üzerinden karşı tarafın çözümlenmesi, güç kaybetmesi ve mevcut sempatinin dağılması süreci işletilir. İdealize edilen söylemin hedef kitle tarafından benimsenip yaygınlık kazanmasını amaçlayan bu süreç bir bakıma zihnin şekillendirilmesi ile alakalıdır ve burada haklılık kavramını destekleyecek olgular sıklıkla geçmiş misaller üzerinden sunulur. Bu bağlamda propaganda sürecinin beslediği en önemli kaynaklardan birisi yaşanmışlıklardır. Genel bir kural olarak propaganda daha önceden var olan bir temel üzerinde çalışır (Domenach, 1969, s. 83). Söylem sahiplerinin idealize ettikleri fikir, inanç, duygu ve düşünceleri farklı araçlar vasıtasıyla kamuoyuna aktarmaya çalıştıkları bu süreçte tarih boyunca farklı yöntemlerin kullanıldığı daha önce dile getirilmişti. Türk tarihinin ilk yazılı vesikalari konumunda

3 Çalışma içerisinde Orhon Yazıtlarına yapılan atıflarda üç yazıt için kullandığımız kısaltmalar şu şekildedir; Tonyukuk Yazıtı için: TY, Tonyukuk ikinci taş için: TY2, Kül Tigin Yazıtı için: KT, Bilge Kağan Yazıtı için: BK. Ayrıca ilgili satırları göstermek için; Batı: B, Kuzey: K, Güney: G ve Doğu: D kısaltmaları kullanılmıştır. Metinlerin Türkçe tercümelelerinde Tonyukuk Yazıtı için Ergin (2007), Kül Tigin ile Bilge Kağan Yazıtları için Tekin'in (2010) çalışması esas alınmıştır.

bulunan Orhon Yazıtlarında propaganda tanımına uygun bir söylem biçimiyle karşılaşılr. Yazıtlar, hem askerî hem de politik propaganda çerçevesinde değerlendirilebilecek bir anlatı sunmaktadır. Burada askerî söylemin sınırları dahilinde görebileğimiz birçok ifade yer almasına rağmen; savaş, düşman, hücum, er, kuşatma, ordu, karargah, baskın, başkaldırı, casus gibi sıklıkla tekrarlanan kelimeler ve çeşitli rütbelere işaret eden kavramlar askerî propagandaya yönelik örnekler bu çalışmada tercih edilmiştir.⁴ Burada askerî terminoloji çerçevesinde öne çıkarılan kavramların hangi yazıtta ne kadar yoğunlukla geçtiğine dair sayısal veriler de sunulmuştur. Bu ifadeler askerî propagandaya yönelik değerlendirmeleri desteklemenin yanında Köktürk ordusunun yapısına dair açıklamalarımız için de tercih edilmiştir.

Tonyukuk Yazıtı’nda “Askerî” Kavramlar ve Propaganda Söylemi

İkinci Köktürk Devletinin en önemli devlet adamlarından biri olan Tonyukuk, aynı zamanda Kapgan Kağan’dan sonra tahta geçen Bilge Kağan’ın kayınbabasıdır. Bilge ve Kül Tigin kardeşlerin babaları İltiş’in, Köktürkleri diriltme çabalarında oldukça hayati görevler ifa eden Tonyukuk, Köktürk tarihinde önemli bir danışman sıfatıyla karşımıza çıkmaktadır. Kendi yazıtında da ifade ettiği üzere Tonyukuk, Çin tedrisatından geçmiş bir isimdi. Bu konuda yalnız da değildi nitekim İltiş’in etrafında şekillenen mücadelede Çin’de eğitim görmüş, iyi bir asker olmasının yanında kültürlü ve aristokrat zümreye mensup kimseler de yer almıştı (Gumilëv, 2002, s. 340). Yazıtlardaki yüksek edebiyat belki de bu durumun bir yansıması olarak görülebilir. Tonyukuk’un, İltiş Kağan’dan itibaren Köktürklerin başından geçen hadiseleri ve kendi faaliyetlerini yazdırtma girişimi Türk tarihi ve tarihçiliğinde önemli bir ilktir. Tonyukuk’un Köktürk hayatında oynadığı rol son derece önemlidir. Nitekim Çin tecrübesini yaşayan danışman özellikle dış stratejide Bilge’yi derinden etkilemeyi başarmıştır. Çin’e karşı temkinli hareketi öğütleyen Tonyukuk, insanların savaşta ziyade barışla zenginleşebileceği inancını taşımakta ve Çin’i yakından tanımaktaydı (Taşağıl, 2004, s. 45). Tonyukuk Yazıtı olarak bilinen bu ilk metin iki taş halindedir. Birinci taşta 35 ikincisinde 27 olmak üzere toplamda 62 satırdan ibarettir (Ergin, 2007, XX). Tonyukuk’un kendi sözleri olan bu metinde askerî terminolojiye dair değerlendirmeye alınan ifadeler; “atlı”, “yaya”, “kumandan”, “casus”, “hücum”, “asker”, “ordu”, “savaş”, “düşman”, “er”, “baskın”, “mızrak”, “keşif kolu”, “nöbet”, “haberci”, “siper”, “general” ve “silah”tır. Bu kavramlar yazıt içerisinde 62 yerde geçmektedir⁵.

4 Eski Türk Yazıtlarında yer alan askerî terimlere dair yapmış olduğu çalışmasında Berta, kitabelerde 40 adet askerî kavramın yer aldığını bildirmiştir (Eker, 2006, s. 105). Bizim bu çalışmada kullandığımız “er” gibi kavramlar bazı yerlerde asker, bazı yerlerde ise kişi/insan anlamında kullanılmıştır. Verdiğimiz sayısal verilere yalnızca askerlik bağlamında kullanılanları dahil ettik.

5 Burada öne çıkardığımız kelimeler hem askerî propagandaya yönelik söylem hem de Köktürk ordu yapısına dair yapacağımız açıklamalar için tercih edilmiştir. Burada belirttiğimiz kelimelerin yanında, Tonyukuk Yazıtında yer alan; tutsak olmak (TY, B.2; B.3; K.4), ölmek (TY, B.3; B.7; G.3; G.9; D.4; K.4; K.6; TY2, B.7), sevkette (TY, B.5; G.8), yok etmek (TY, G.4), dağıtmak (TY, G.9; TY2, B.6), zapt etmek (TY, D.2), kılavuz (TY, K.2), boğazlamak (TY, K.2), baş eğmek (TY, K.4; TY2, B.8; G.2), gizli haber (TY, K.10), kaçmak (TY2, B.1), yağma etmek (TY2, B.4) ve tutmak (TY2, B.6; B.7) gibi ifadelerde savaş ve askeri terminoloji bağlamında değerlendirilmelidir.

Tonyukuk Yazıtı, birinci taş batı yüzü toplamda 7 satırdan oluşurken 2 yerde “atlı” (TY, B.4) ve “yaya” (TY, B.4) tabirleri kullanılmıştır. Birinci taş güney yüzü 10 satırdır ve burada 9 yerde “casus” (TY, G.1; G.2), “düşman” (TY, G.1), “general” (TY, G.2), “hücum” (TY, G.4; G.4), “asker” (TY, G.7; G.9), ve “savaş” (TY, G.9) kavramları yer alır. Yine 7 satırdan oluşan doğu yüzünde 10 yerde “atlı” (TY, D.7), “ordu” (TY, D.1; D.1; D.3; D.3; D.4; D.6) ve “düşman” (TY, D.2; D.2; D.3) tabirlerine rastlanmaktadır. 11 satırlık kuzey yüzünde ise 21 yerde “haberci” (TY, K.8), “asker” (TY, K.1; K.1; K.6), “baskın” (TY, K.3; K.10), “mızrak” (TY, K.4), “ordu” (TY, K.4; K.5; K.7; K.7; K.8; K.9; K.9; K.11; K.11), “savaş” (TY, K.4), “casus” (TY, K.5; K.9), “keşif kolu” (TY, K.10) ve “nöbet” (TY, K.10) kelimeleri kullanılmıştır.

İhtiva itibariyle daha kısa olan ikinci taşın batı yüzü 9 satırdır ve burada 9 yerde “haberci” (TY2, B.1), “asker” (TY2, B.1; B.7), “hücum” (TY2, B.4; B.4), “savaş” (TY2, B.5; B.6) ve “ordu” (TY2, B.8; B.9) tabirleri yer alır. 6 satırlık güney yüzünde 4 yerde “savaş” (TY2, G.5; G.5; G.5) ve “kumandan” (TY, G.6) ifadelerine rastlanır. Toplamda 8 satır olan doğu yüzünde 7 yerde “keşif kolu” (TY2, D.2), “siper” (TY2, D.3), “nöbet” (TY2, D.3), “düşman” (TY2, D.3; D.4), “ordu” (TY2, D.3) ve “silah” (TY2, D.4) kavramları ile karşılaşılırken, 4 satırlık kuzey yüzünde askerî terminoloji bağlamında bir ifade bulunmamaktadır.

Tonyukuk Yazıtında belirttiğimiz askerî terimlere dair ifadeler Köktürk ordusuna ve İleriş döneminden itibaren yaşanan bazı savaşlara yönelik bilgi vermekle birlikte, Bilge Kağan ve Kül Tigin Yazıtlarındaki kadar yoğun işlenmese de bir propagandist söylem inşa etmektedir. Burada diğer yazıtlarda da göreceğimiz üzere gerçekleştirilen propaganda, yalnızca harp bağlamında değil iktidarın kuvvetlendirilmesi kaygısını da taşımaktadır. Bilge Kağan ile kurduğu akrabalık bağları üzerinden Köktürk yönetici ailesinin yanında kendi meşruiyetini temin eden söylemlere de yer verilmesi dikkat çekmektedir. Nitekim propaganda, toplum içerisindeki bazı kimselerin konumlarını güçlendirmek veya onlara destek olmak gayesiyle de başvurulan eski bir yöntemdir. Propaganda ve psikolojik savaş kavramlarına geniş bir perspektif ile yaklaşan Daugherty ve Jorawitz; düşmanı belirterek, düşman ulusların birleşmelerini engellemek, dağılmalarını körüklemek, düşman üzerindeki psikolojik baskıyı arttırmak, elde edilen bölgelerin yeniden düzenlenmesini sağlamak, tarafsız kimselerin desteğini temin etmek, düşman ülkesinde politik ve sosyal kontrolü zayıflatmak ve toplum içerisindeki elitlerin konumunu güçlendirip, desteklemek gibi gayretlere işaret etmişlerdir (Ataş, 2019, s. 40). Bu yönüyle propaganda söylemleri tarih boyunca iktidarların en önemli yardımcı gücü olarak görülmüştür. Yazıtlarda kullanılan ifadeler modern dönemlerde sistematik hale gelen propaganda uygulamalarının tekniklerini aratmayacak niteliktedir. Orta Çağ’da batıda özellikle kilise çevresinde gerçekleştirilen propaganda faaliyetlerinde ilahî inayet kavramına sıklıkla başvurulduğu ve korku unsurları üzerinden bir dil inşa edildiği görülmektedir. Tonyukuk Yazıtında da yaşanan hadiselere yaratıcının isteği yahut gazabı vurgulanır. Özellikle kadim

dönemlerde devleti tanrısal temele dayandıran görüşler hemen her coğrafyada öne çıkmaktadır. Buna göre devlet, Tanrı tarafından yaratılmış ve yönetme yetkisi belli kişi veya gruplara verilmiştir. Bu algı yönetenlerin meşruluğu ve aldıkları kararların doğruluğu noktasında çok önemli bir yere sahiptir. Tonyukuk da kendi adına diktirdiği kitabenin hemen başında “Tanrı şöyle demiştir: Han verdim, hanını bırakıp teslim oldun. Teslim olduğun için Tanrı öldürmüştür” (TY, B.2-3) satırları ile Köktürk kağanlarının ilahî menşesine vurgu yapmaktadır. Yazıtta elde edilen başarılar yine “Tanrı lütfetti, dağıttık” (TY, G.9) ve “Tanrı lutfettiği için, çok diye korkmadık, savaştık” (TY2, B.5-6) ifadeleri ile aktarılmıştır. Türk kültüründe “kut” kavramı ile açıklanan bu ilahî yönetme yetkisi, kağanlara sınırsız bir serbestlik tanımamaktadır. Kut sahibi olduğuna inanılan yöneticilerin il ve törenin devamını sağlaması beklenmektedir. Tebaanın sadakatini sağlanması için kuta yakışır hareket edildiğinin de vurgulanması gerekmektedir. Bu hususta da Tonyukuk, “İlteriş Kağan kazanmasa ve ben kendim kazanmasam il de millet de yok olacaktı” (TY2, D.4-5), “kazandığım için il de il oldu, millet de millet oldu” (TY, D.5-6) ve “İlteriş Kağan kazanmasa, yok olsaydı, ben kendim kazanmasam yok olsaydım, Kapgan Kağanın, Türk Sir milletinin yerinde boy da millet de insan da hep yok olacaktı” (TY2, K.1-2) satırlarıyla milletin var olabilmesi adına Köktürk hanedan ailesinin kıymetini öne çıkarmaktadır. “Kut anlayışı” yalnızca yönetici tabakasına mensup bir inanış olmayıp bütün Köktürk toplumunda karşılığı olan bir kavramdır. Yazıtlardaki inanç hayatına dair az miktardaki kayıt da toplum inanışlarına cevap verecek bir söylem geliştirildiğini göstermektedir. Zamanla daha organize bir biçimde geliştirilen propaganda metinlerinde dahi bu duruma hassasiyet gösterilmiş, sosyal ve politik hedefler için inançlar etkin bir şekilde kullanılmıştır (Jowett & O’Donnell, 2012, s. 59).

En erken dönemlerden günümüze kadar propaganda, birey ihtiyaçlarının tespitini yaparak, sosyal gereksinimlere uygun bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Bozkır yaşantısıyla birlikte düşündüğümüzde, Çin gibi yerleşik topluluklar yahut bozkır hayatının getirdiği doğal zorluklara karşı boyların organize olmaları ve nihayetinde bir devlet hüviyetine sahip olmaları son derece elzemdir. Bozkırdaki hakimiyet mücadeleleri ve ağır şartlar bu yönüyle eski Türklerin teşkilatçılık kabiliyetlerine derin bir şekilde tesir ederek, devletleşme süreçlerini hızlı bir şekilde kat etmelerini sağlamıştır. Pek çok kültür tarihçisi de bu noktaya vurgu yaparak, bozkır medeniyetinin özellikle sosyal ve siyasî organizasyon kabiliyetine değinmişlerdir (Rásonyi, 1996, s. 4). Bu coğrafyada ayakta kalmanın şartı olarak görülen devlete sahip olma durumu, doğal bir ihtiyaç niteliğindedir. Yazıttaki “il de millet de yok olacaktı” (TY2, D.5) ifadesi bu noktada bozkırlının olmazsa olmazlarından birine değinmektedir. Devleti yitirdikleri takdirde Köktürk toplumunun başına gelen felaketler yazıtlarda vurgulanarak, gerçekleştirilen savaşların devleti ve milleti ayakta tutma gayesini taşıdığı dillendirilmiştir. Bunun ardından devlete sahip bir toplumun diğer temel ihtiyaçlarını gidermeye yönelik çabalar hatırlatılmıştır. Millete hitap metinlerinde temel korku ve ihtiyaçların tespiti, anlatının gücünü arttıran son derece önemli bir faktördür (Jowett & O’Donnell, 2012, s. 53).

Tarih boyunca uygulanan propaganda örnekleri, propagandanın ortak bir düşman söylemi geliştirmesinin tesir alanını arttırdığını göstermektedir. Bununla birlikte savaş zamanında gerçekleştirilen propagandist söylemde, kurgulanan ötekinin ikna edilmesi değil; kendi toplumunun yahut tarafsızların aynı safta birleşmeleri hedeflenir. Savaş zamanları, grup bilinçliliğinin en yüksek yoğunluğa ulaştığı dönemler olmakla birlikte biraraya getirilen grup üyeleri arasında kendi haklılıkları noktasında kuşkusuz ve tereddütsüz bir inanç beslenen periyodlardır (Qualter, 1962, s. 37–38). “Düşman” hakkında türetilen olumsuz söylem, ona karşı ortak bir nefretin oluşmasını ve savaşlarda devamlılık ile haklılığı sağlar. Bu bağlamda araştırmamıza konu olan Orhon Yazıtlarının en erken tarihlisi olan Tonyukuk’ta diğerlerine oranla daha genel bir üslupla “düşman” unsurları tanımlanmıştır. Buna göre Çin, Kıtay, On ok ve Türgişler gibi civardaki topluluklar bu daireye dahil edilmiştir. Özellikle buradaki Çin’le ilgili söylemlerin, Bilge ve Kül Tigin Yazıtlarında daha aktif bir şekilde işlendiği ve geliştirildiği görülecektir.

Yürütülen eylemlerin taraftar bulması, onları elinde tutması gibi unsurlar ortaya koyulan doktrinin kuvvetinden ziyade imkansızlıklar ve anlaşmazlıklar içinde bulunanlara sığınacak bir yer teklif etmesiyle alakalıdır (Şahin, 2003, s. 41). Özellikle duygusal tepkileri uyandırmayı gaye edinen söylem sahipleri, icraatlarını birtakım olağanüstülükler ve imkansızlıklar içinde gerçekleştirilen faaliyetler olarak aktarmak durumundadır. Tonyukuk Yazıtında bu açıklamayı destekleyen pek çok örnek mevcuttur. “Düşmanımız etrafta ocak gibi idi, biz ateş idik” (TY, G.1) ifadeleriyle dört bir yanın düşmanla çevrili oluşu, “Azıcık Türk milleti yürüyormuş” (TY, G.1-2), “Oğuz geldi. Askeri üç bin imiş. Biz iki bin idik, savaştık” (TY, G.9) ve “çok diye niye korkuyoruz? Az diye niye kendimizi hor görelim?” (TY2, B.4) ifadeleriyle sayıca az olmaya rağmen elde edilen başarıların ve son olarak; “Kapgan Kağan oturdu. Gece uyumadı, gündüz oturmadı. Kızıl kanımı döktürerek, kara terimi koşturarak işi, gücü verdim hep” (TY2, D.1-2) ifadeleriyle de olağanüstü gayretlerin dile getirilmesi imkansızlıklar içinde yürütülen mücadeleleri dillendirmektedir. Yazıtta “cesur” gibi sıfatlarla taltif edilen İltiş Kağan’ın insan üstü çabalarını nakleden; “Çin’e karşı on yedi defa savaştı, Kıtaya karşı yedi defa savaştı, Oğuza karşı beş defa savaştı” (TY, G.5) gibi satırlar da bu cümledendir. Köktürk liderlerinin sarfettikleri bu büyük gayretler aynı zamanda toplumun da benzer bir motivasyonla mücadeleyi sürdürmesi gerekliliğini öne çıkarmaktadır. Propaganda üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar özellikle başarılı davranışlara yapılan vurguların motivasyonel olduğunu göstermektedir (Jowett & O’Donnell, 2012, s. 52). Tarih boyunca yazıtlar yahut benzer işlevi gören araçlar vasıtasıyla yöneticiler bu türden çabalarını dile getirme ihtiyacı duymuşlardır. Hoffer bu durumu; “muzaffer bir liderin en önemli başarılarından biri, taraftarlarında muhteşem bir görev yaptıklarının hayalini yaratmak yoluyla, bu uğurda ölmenin ve öldürmenin acı gerçeğini maskeleyektir” şeklinde yorumlamaktadır (Hoffer, 1980, s. 90). Hoffer’ın bu ifadeleri yöneten-yönetilen ilişkileri kapsamında genelleme niteliğinde olmakla birlikte

propaganda metinlerinin ruhuna kısmen temas etmektedir. Yöneticilerin toplum nezdinde bir imge oluşturması propaganda vasıtasıyla gerçekleştirilebilir ancak burada olmayan bir şeyin tasavvuru son derece zordur. Propaganda, doğası gereği yoktan birşey yaratamaz (Ellul, 1973, s. 36). Değerlendirdiğimiz Orhon Yazıtlarında da devlet yöneticileri hayalleri üzerinden değil, yaşanmışlıklar üzerinden giderek toplumunu koşullandırmaya çalışmaktadır. Özellikle fetret devrinde Çin’e karşı zaman zaman ayaklanan Köktürk beyleri, İltiş ve etrafındakilerin büyük direnişleri ve mücadeleleri sayesinde devletlerine kavuşmuşlardır ve bu yaşanmışlıkların toplum hafızasında canlı bir yeri bulunmaktadır. Burada önemli parametrelerden biri işlenen konunun toplum nezdinde bir karşılığının bulunmasıdır. Bir başka deyişle propaganda, mevcut malzemeyi kullanmakla da sınırlanmıştır (Ellul, 1973, s. 36). Yazıtlardaki söylemler göz önüne alındığında Köktürklerin oldukça batıda kalan topluluklarla da münasebetleri ve hatta düşmanlıkları bulunmasına rağmen dikkatlerinin sıklıkla yakın komşularına ve özellikle Çin üzerinde toplanması ilgi çekicidir.

Sıkıntı zamanlarında toplumsal çözülmeyi engellemek, başka saflara kaymaların önüne geçmek gibi gayelerin yanısıra yönetici tabakanın mevkiini sağlamlaştırması için de propaganda söylemlerine başvurulduğunu bildirmiştik. Tonyukuk Yazıtında, İltiş, Kapgan gibi Köktürk yöneticilerinin faaliyetlerinin yanında Tonyukuk da bir devlet adamı olarak kendisinin hem idarî hem de askerî sorumluluklarını yerine getirdiğini aktarma ihtiyacı hissetmektedir. Bu icraatlar danışmanlık işlerinde “bilicisi, yardımcısı ben idim” (TY, B.7), “kağanıma arz ettim” (TY, G.5) gibi cümlelerle hayat bulurken askerî faaliyetlerde sıklıkla “ordu gönderdim” (TY, D-1; TY2, D-3), “asker yürüttüm” (TY, K.1, K.11), “silahlı düşmanı koşturmadım” (TY2, D.4) gibi ifadelerle sunulmuştur. Tonyukuk’un sözleri hem kendi hem de Köktürk yönetici ailesi ile ilintilidir, halka hesap ve öğüt bir arada verilirken, kendisinin de dahil olduğu Köktürk yönetim sınıfının meşruluğuna da temas edilmiştir. Tonyukuk’un başlattığı iş, Bilge ve Tengri Kağan’ın yazıtlarında daha kapsamlı ve sistematik bir dile bürünecektir.

Kül Tigin Yazıtında “Askerî” Kavramlar ve Propaganda Söylemi

Kronolojik olarak Kül Tigin Yazıtı, Orhon Abidelerinin ikincisidir ve 731 yılında Kül Tigin’in ölümü üzerine ağabeyi Bilge Kağan tarafından yazdırılmıştır. Kitabede barkın dikiliş tarihi olarak 732 yılına işaret edilir. Bilge ve Kül Tigin kardeşler, II. Köktürk Devletinin kurucusu olan babaları İltiş’in ölümünün ardından, amcaları Kapgan Kagan’ın hakimiyet yıllarında tiginlik görevlerini yerine getirmişlerdi. 716 yılında Kapgan’ın ölümünün ardından, Bilge ve Kül Tigin, kuzenleri İnel Kağan’a karşı harekete geçmiş ve Kül Tigin’in üstün gayretleri neticesinde ağabeyi Bilge, 716 yılında Köktürk tahtına oturmuştur (Taşağıl, 2004, s. 42). Bilge Kağan ve Kül Tigin’in 716 yılından, küçük kardeşin 731 senesindeki ölümüne kadar geçen 15

yıllık süre ve babalarının II. Köktürk devletini diriltme çabaları, Bilge Kağan tarafından son derece duygusal bir üslupla bu yazıtta dile getirilmiştir. Bilge Kağan, kardeşi adına diktirdiği yazıtta onun ölümünün hüznünü hissettiren, iktidarının ilk yıllarının da muazzam bir portresini sunmaktadır. Tıpkı II. Köktürk Devletinin kuruluş günlerinde olduğu gibi Bilge Kağan'ın burada gözler önüne serdiği tablo, sindirilmeyi bekleyen düşmanlar, entrikası bitmeyen Çin ve hanedan ailesinin üstün gayretlerini arz etmektedir. Bu noktada kullanılan duygusal dilin önemine işaret etmek gerekmektedir. Yazılışından asırlar sonra dahi muhatabını etki alanına alacak mahiyetteki bu dil dönemin Köktürk toplumunu uyararak, kendine getirmeye yöneliktir. Bilge Kağan'ın gerek kendisinin gerekse önceki Köktürk yöneticilerinin çabalarının beyhude olmaması adına başvurduğu bu yöntem son derece hayatidir. Tarih boyunca savaşlar sonrası yorgun düşmüş yahut birtakım zaafiyet emareleri gösteren toplumlara canlılık getirmek gibi yararlı ve arzu edilir değişikliklerin gerçekleştirilmesi için şiddetli bir ihtiras havasının yaratılması bir gereklilik olarak görülür (Hoffer, 64). Bilge Kağan da kardeşi adına diktirdiği yazıtta tam manasıyla bu durumu tesis etmeye çalışmıştır. Yazıtın edebi kuvvetinin yanında yeniden yapılanmanın bir nevi programı ve yol haritası mahiyetindedir.

Kül Tigin Yazıtının doğu yüzünde 40, kuzey ve güney yüzünde 13'er, batı yüzünde 1 satır bulunmaktadır. Kuzeydoğu, güneydoğu ve güneybatı yüzünde de 1'er satır mevcuttur (Tekin, 2010, s. 7). Yazıtın kuzey yüzünde yer alan 13 satırlık kısımda; "savaş" (KT, K.1; K.1; K.2; K.2; K.3; K.4; K.4; K.5; K.6; K.6; K.7), "düşman"⁶ (KT, K.1; K.2; K.4; K.8), "hücum" (KT, K.2; K.3; K.4; K.5; K.5; K.6; K.8), "asker" (KT, K.2; K.5; K.5; K.5; K.6; K.6; K.7; K.9), "mızrak" (KT, K.2; K.5; K.5; K.6; K.6; K.7; K.9), "kılıçlamak" (KT, K.5), "kuşatma" (KT, K.6; K.7), "ordu" (KT, K.5; K.7; K.8), "karargah" (KT, K.8; K.8; K.9), "baskın" (KT, K.8) ve "general" (KT, K.12; K.12; K.13) gibi askerî terminoloji kapsamında değerlendirdiğimiz terimler toplam 50 yerde geçmektedir. Yine 13 satırdan ibaret olan güney yüzünde yalnızca 5 yerde "kumandan" (KT, G.1) ve "ordu" (KT, G.3; G.3; G.4; G.4) ifadelerine rastlanmaktadır. Hacim itibariyle yazıtın en uzun kısmını teşkil eden 40 satırlık doğu yüzünde; "düşman" (KT, D.2; D.9; D.10; D.12; D.14; D.14; D.14; D.30; D.34; D.39), "kumandan" (KT, D.3; D.5; D.19; D.38), "sefer" (KT, D.8; D.8; D.12; D.15; D.17; D.17; D.17; D.18; D.31; D.35; D.39), "asker" (KT, D.12; D.34; D.36; D.36; D.39; D.40; D.40), "savaş" (KT, D.15; D.18; D.20; D.28; D.31; D.32; D.35; D.37; D.40; D.40), "silah" (KT, D.23; D.32; D.32), "mızrak" (KT, D.23; D.35; D.36), "ordu" (KT, D.2; D.28; D.31; D.32; D.34; D.37), "hücum" (KT, D.32; D.32; D.33; D.33; D.34; D.36; D.36; D.37; D.40; D.40), "general" (KT, D.32), "zırh" (KT, D.33), "ok" (KT, D.33; D.36), "bozgun" (KT, D.23; D.31; D.34), "başkaldırı" (KT, D.11; D.12) ve "baskın" (KT, D.35; D.37) terimleri toplam 75 yerde tekrarlanmaktadır. Tek satırlık batı yüzünde 1 yerde "başkaldırı" (KT, KB.1) ifadesi bulunmaktadır. Kül

6 Yazıtta bir yerde düşman kavramı yerine "ateş (ile) su etmedim" (KT, D.27) ifadesine yer verilmiştir.

Tigin’in vefatını bildiren ve Yollug Tigin tarafından kaleme alınan kuzeydoğu, güneydoğu ve güneybatı satırlarında ise herhangi bir askerî terim yer almamaktadır.⁷

Kül Tigin Yazıtının ilk satırında, Bilge Kağan sözlerine; “Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağan” ifadesiyle başlamaktadır (KT, G.1). Hemen ardından “işitin”, “sıkıca dinleyin” şeklindeki telkinleriyle, yaşanan hadiseleri aktararak, yer yer hatırlatmalarda bulunup, öğütlerle anlatıma devam etmiştir. Tonyukuk Yazıtında da benzer bir şekilde yönetme erkinin Tanrısal güce bağlandığını görmüştük. Kül Tigin Yazıtında, Bilge Kağan gerek kendi gerekse atalarının işlerinde Tanrının belirleyiciliğini bir kez daha öne çıkarmaktadır. Kendisinin tahta çıkışına dair; “Tanrı buyurduğu için, kendim talihli olduğum için kağan oturdum” (KT, G.9), “Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni o Tanrı kağan oturttu” (KT, D.25-26) ifadeleri, babasının savaşlarına dair; “Tanrı güç verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanları da koyun gibi imiş” (KT, D.12) ve “Tanrı buyurduğu için devletliyi devletsiz bırakmış, hakanlıyı hakansız bırakmış” (KT, D.15) sözlerini sarfetmiştir. Bu gibi ifadeler hiç kuşkusuz Köktürk halkı için de bir motivasyon kaynağıdır. Psikolojik harbin bir unsuru olarak da değerlendirebileceğimiz bu türden söylemlerin muharebe gücünü de arttırıcı bir tesiri bulunmaktadır.

Tanrının yeryüzündeki temsilcisi prensibini öne çıkaran iktidar her yönü ile kapsayıcı ve kuşatıcıdır. Bilge Kağan, yazıtta kendisinin daha önceki Köktürk Kağanları gibi tanrısal bir irade ile tahta oturduğunu vurgulayarak meşruluğunu bildirmiştir. Buradaki meşruluğu mevcut yönetim ve eylemlerinin en ideal oldukları yönündeki inanç ve güven birliği olarak yorumlayabiliriz. Devletin varlığını sürdürebilmesi adına gerekli müdahalelerde bulunma hakkı, böylelikle meşruluğu kabul edilmiş kimselere devredilebilir. Weber, devlete özgü araçlardan bahsederken fiziksel güç ve şiddet kullanımının altını çizmiştir. Buna göre şiddet kullanmasını bilen kurumlar olmasaydı “devlet” kavramı ortadan kalkar ve “anarşi” doğardı (Weber, 2002, s. 132). Bununla birlikte yine ona göre şiddet kullanımı devlet sürekliliği için tek ve yeterli bir vasıta değildir. Devamlılığı sürdürebilme adına kendisine bağlı insan topluluğu tarafından meşru kabul edilen bir egemenlik tesisine ihtiyaç vardır. Devletin varlığı adına egemenlik altındakilerin mevcut otoriteye itaat etmeleri gerekmektedir. Toplumun itaat edebilmesi adına birtakım içsel gerekçelere ve dışsal araçlara ihtiyaç olduğunu vurgulayan Weber, egemenliğin üç içsel gerekçesi ve meşrulaştırılmasından söz eder. Bunlar; “geleneksel”, “karizmatik” ve “hukuksal/ussal” olmak üzere üç tip otorite ve meşruiyet ilişkilerinden oluşmaktadır (Weber, 2002, s. 133–134). Ezeli geçmişin

⁷ Burada öne çıkarttığımız kayıtlar haricinde Kül Tigin Yazıtında askerî terminolojiye dair birçok kavram yer almaktadır; “tutsak alma” (KT, K.2; KT, D.38; D.40), “tutmak” (KT, K.3), “yok oldu” (KT, K.3, KT, D.10; D.32; D.34), “dövme” (KT, K.6), “ülke alma” (KT, K.6; KT, D.8; D.36; D.38), “dağıtma” (KT, K.7; KT, D.23), kışlama (KT, K.8), “tarkan” (KT, G.1), “mahvolma” (KT, G.9), “tükenme” (KT, G.9), “baş eğdirme” (KT, D.2; D.15; D.18), “diz çöktürme” (KT, D.2; D.15; D.18), “barış” (KT, D.3), “fetih” (KT, D.8; D.9), “devletsiz bırakma” (KT, D.15; D.18), “hakansız bırakma” (KT, D.15; D.18), “bağımlı kılma” (KT, D.15), “zapt etme” (KT, D.19); “sürme” (KT, D.23); “yaya” (KT, D.32); “vurma” (KT, D.36).

otoritesini, kutsallaşan görenekleri ihtiva eden “geleneksel” iktidar biçimlerinde Tanrısal özelliklerin hakimiyeti dolayısıyla propagandaya nispeten daha açık bir yön bulunmaktadır. Yazıtlardaki ifadeler ilk bakışta eski Türklerde geleneksel tipe yakın bir egemenlik anlayışının var olduğu fikrini tetikleyebilir. Nispeten doğru olmakla birlikte aynı yazıtların ışığında bu egemenlik anlayışının “geleneksel otorite” ve meşruiyet ilişkisine tam da karşılık gelmediği görülmektedir. Yazıtlar, her ne kadar tanrısal bir yetki ile hükmeden kağan profili sunsa da bu yetkiler sınırsız bir serbestliği beraberinde getirmemektedir. İktidardakilerin kendilerine bahşedilen gücün devamlılığı için özellikle halkına karşı sorumluluklarını yerine getirmesi gerekmektedir. Bunun da ötesinde yazıtlarda en sık geçen kavramlardan biri olarak karşımıza çıkan “töre”, meşruluk konusunda temel belirleyici unsurlar arasında yer almaktadır. Kut alan kimseler, töreye göre hareket etmelidir.

Kül Tigin Yazıtında, kağanın halkına karşı sorumluluklarını yerine getirdiğini aktaran ifadelerin yoğunluğu dikkat çekicidir. Yazıtın hemen başında kendisini Tanrısal güce bağlayan Bilge Kağan, kötü durumdaki halkını düzene soktuğunu hatırlatma gayesi taşır. Tahta oturur oturmaz, yoksul halkı derleyerek zengin yaptığını ve az milleti çoğalttığını ifade eder. Yazıtın doğu yüzünde bu ifadeler biraz daha açılarak; “hiç de zengin ve müreffeh bir halk üzerine hükümdar olmadım. Karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil bir halk üzerine hükümdar oldum” (KT, D.26) şeklinde, eski kötü durum gözler önüne serilerek verilmiştir. Bu satırların devamında Bilge Kağan, halka karşı sorumluluklarını kardeşi Kül Tigin ile olağanüstü çabalarla yerine getirdiğini anlatır. “Gece uyumadım, gündüz oturdum” (KT, D.27), “Kardeşim Kül Tigin ile iki şad ile ölesiye, yitesiye çalıştım, çabaladım” (KT, D.27) ifadeleriyle toplumuna karşı yükümlülüklerini hangi şartlar altında yerine getirmeye çalıştıklarını hatırlatmaktadır. Özellikle burada millet için girilen çabalar aktarılırken sorulara başvurulur. “Fakir halkı zengin yaptım, az halkı çok yaptım. Sözlerimde yalan var mı?” (BK, K.7-8) gibi konuşmalar bunlar arasındadır. Bir başka satırda halkın itaatsizliği üzerinden sorular sorularak yaşanan acı tecrübeler zihinlerde canlandırılır; “İtaatsizliğin yüzünden, besleyip doyurmuş olan akıllı hakanın ile bağımsız ve müreffeh devletine kendin hata ettin, nifak soktun. Silahlı nereden gelip bozguna uğrattı? Mızraklı nereden gelip de sürüp kaçırdı?” (KT, D.23). Bu kadim usul, modern propaganda tekniklerinde ima yöntemi şeklinde varlığını hala muhafaza etmektedir. İma yönteminde bazı hususlar kapalı bir şekilde aktarılarak toplumun kendi yargularını kendisinin vermesi beklenir (Şahin, 2003, s. 56). İster sorular, ister dolaylı anlatım üzerinden olsun söylem sahiplerinden “millet için” konuşan ve karşısındaki topluluk tarafından kendilerinden biri olarak kabul edilen bir kimsenin, kitlelerin düşünce ve edimlerini oluşturma ya da önleme noktasında etkinliği artmaktadır (Qualter, 1962, s. 37).

Kül Tigin Yazıtında dikkat çeken bir diğer önemli unsur “düşman” söyleminin daha yoğun bir şekilde işlenerek, onun tehdit ve tehlikelerine sürekli yer verilmesidir. Dokuz

Oğuz, Kırgız, Otuz Tatar, Kıtay gibi düşman halklar zikredilmekle birlikte yazıtta Çin’e bakış çok daha farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda Çin’in de Sun- Tzu’dan itibaren özellikle psikolojik harp unsurlarını işlediği belirtilmişti. Kül Tigin Yazıtında, Bilge Kağan Çin’in başvurduğu yöntemleri adeta milletine bildirir ve bunlar karşısında temkinli olmaları gerektiğini vurgular. Yazıtın başında Çin’in politikasından söz ederken; “altını, gümüşü, ipeği ve ipekli kumaşları güçlük çıkarmaksızın öylece veriyorlar. Çin halkının sözleri tatlı, ipekli kumaşları yumuşak imiş. Tatlı sözlerle, yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp uzak halkları böylece yaklaştırırlar imiş. Yaklaşıp yerleştikten sonra fesatlıklarını o zaman düşünürler imiş” (KT, G.5), “iyi, akıllı kişileri; iyi, cesur kişileri ilerletmezler imiş” (KT, G.6) ifadeleri sıralanmıştır. Aynı yazıtta Bilge Kağan, Çin’in başvurduğu, görünürdeki iyimser politikanın, neticelerini de milletine hatırlatma gereği duymaktadır; “[Çinliler] uzak ise kötü hediyeler verir, yakın ise iyi hediyeler verir deyip öylece akıl verirler imiş. Cahil kişiler bu sözlere kanıp yakın gidip çok sayıda öldünüz” (KT, G.7). Çin’in bir savaş stratejisi olarak izlediği bu yola kanıldığı takdirde milletin yok olacağı keskin bir biçimde dile getirilerek; “o yere doğru gidersen Türk milleti öleceksin!” (KT, G.8) şeklinde uyarılmıştır. Yazıtlarda birkaç yerde geçen “öleceksin” şeklinde kesinlik bildiren, sert uyarılar propaganda metinleri bağlamında değerlendirilebilecek üretimlerin önemli bir parçasıdır. Başvurulan terimler, kelimeler, özneler, bireyi kayıtsızlıktan çıkarıp harekete geçirir nitelikte olmalıdır. Ellul buna dair, bu tür metinlerde kullanılan kelimelerin mermiler gibi nüfuz etmesi gerekliliğini hatırlatmaktadır (Ellul, 1973, s. 46).

Kül Tigin Yazıtında milletin başından geçen kötü hadiselerin ağırlıklı kaynağı olarak Çin’i bulabiliriz. Benzer hadiselerin yaşanmaması adına milletin ortak bir nefrette birleşmesi ve düşman sınırlarının iyi çizilmesi Köktürk devlet adamlarının siyasetlerine destek bulmaları yahut gelecekteki kağanların stratejilerini belirlemeleri açısından da önem arz etmektedir. Bu açıdan söylemin devamlılığı ve düşman niteliklerinin belirlenmesi de hayatidir. Yazıttaki bilgilerde; “Çin halkı hilekar ve sahtekar olduğu için, aldatici olduğu için, erkek kardeşlerle ağabeyleri birbirine düşürdüğü için, beylerle halkı karşılıklı kışkırttığı için” (KT, D.6) satırlarıyla Çin’in tehlikeli ve artık adeta gelenek haline getirdiği düşünülen nitelikleri vurgulanmaktadır. Karşıdaki düşman imgesi hakkında genellikle gerçek yaşantılar üzerinden verilen örnekler toplum üzerindeki tesiri arttırır niteliktedir. Modern propaganda tekniklerinde de gerçeğe dayalı ve yalın şekilde sunulan bilgilerin daha etkili olduğu savunulmuştur. Bunun yanında özellikle düşman üzerinden birtakım “söylentilerin” dillendirilmesi yoluna da başvurulur. Kül Tigin yazıtında da Çinle ilgili geliştirilen söylemlerde onun ne şekilde düşündüğü tasavvur edilerek millete bildirilmek istenmiştir. Bu duruma en güzel örneği; “[Çin halkı] bunca hizmet ettiğini düşünmeden Türk milletini öldüreyim, neslini yok edeyim der imiş” (KT, D.10) satırlarında görüyoruz. Bu ifadelerle milletin varoluşu noktasında en büyük tehdit olarak bir düşmanın tanımlanması, ona olan ortak

nefreti pekiştirmektedir. Nitekim birleştirici etkenlerin en kolay bulunanı ve en geniş kapsamlısı “nefret”tir (Hoffer, 1980, s. 114) Kitle hareketlerinin yaygınlık kazanmasında ortak nefret üzerine çekebilecek bir düşman tasavvuru son derece önemli durmaktadır. İmtina edilmesi gereken bir düşman tanımı, kitle hareketinin genişlemesini ve taraftar bulmasını sağlayacak güçlü bir etmendir. Nefret duyulan bir düşmanın varlığı uyumsuz unsurların birleşmesinde dahi etkili bir yöntem olarak karşımızda durmaktadır. Bununla beraber herhangi bir kitle hareketinin gücü, seçmiş olduğu düşmanın canlılığı ile de doğru orantılıdır (Hoffer, 1980, s. 114). Bu yönüyle Kül Tigin Yazıtında söylemin sahibi olan Bilge Kağan, her ne kadar iktidarının ilk yıllarında küçük çarpışmalar yaşamışsa da Çinle nispeten ılımlı bir siyaset yürütmüştür. Hatta bu siyaset Çinli bir prensesle izdivaca kadar gitmiştir. Ancak yine de Köktürk halkının zihninde ve geçmişte hayati bir düşman konumunda olan Çin’den “düşman” imgeleri dahilinde söz etme ihtiyacı duymuştur.⁸ Yaşananlar ve söylemler, Bilge’nin Çin’e karşı sahada gerçekleştirilecek bir çarpışmadan ziyade ideolojik ve politik bir savaşı sürdürme eğiliminde olduğunu göstermektedir (Gumilëv, 2002, s. 387). Burada önemli bir ayrıntı da Bilge’nin Çinle ılımlı siyasetine rağmen kadim görüşe bağlılığını sürdürdüğünü de göstermeye çalışmasıdır. Nitekim Orhon vadisinde yer alan bu yazıtlar, “ataların düşüncesini” propaganda ederek bu gayretlere bağlılığın ve devam edilmesi gerekliliğinin de sembolüdür. Birinci ve İkinci Köktürk Devletini kuran yönetici grubun ideolojisinin aynasıdır (Bernstam, 1946, s. 77).

Bilge Kağan’ın söylemleri neredeyse propagandanın sistematik bir yapı kazanıp, modern savaşların ayrılmaz bir parçası haline gelişi gibi bir bütünlük içerisinde inşa edilmiştir. Bu yönüyle yazıtlar, bozkırlı kağanların aynı zamanda devlet yönetme sanatındaki hünerlerine de bir nişane olarak gösterilebilir. Kendi toplumunu tanımanın ötesinde rakipleri hakkında da son derece teferruatlı bilgi sahibi ve siyasetlerini tanıyıcı bir yönetici profiliyle karşılaşırız.⁹ Mevcut davranışları uyumlu ve seferber hale getirerek bir kitle hareketini kolektif içgüdü durumuna sokmak ancak sarsılmaz iradeli, cesur ve uzak görüşlü bir liderin işidir. Bu lider, hayal kırıklığına uğramış kişilerin kalplerindeki kırgınlığı dile getirir ve onun haklılığını savunur. Geçici olan “şimdi”nin gerektirdiği fedakârlıkları haklı göstermek için son derece parlak bir geleceğin hayalini alevlendirir (Hoffer, 1980, s. 136). Hoffer’ın bu açıklamalarına uygun bir şekilde yazıtlarda tekrarlanan “töre yaşayacak” gibi ifadelerle yaşanan zorlukların yanında geleceğin de olumluluğuna vurgu yapılmaktadır.

8 Yakın zamanda gerçekleştirilmiş bir çalışma, Bilge Kağan’ın özellikle Kül Tigin Yazıtının güney yüzündeki Çinle alakalı sert ifadeleri ve topluma seslenişteki üslup biçimine dikkat çekmektedir. Hakimiyet döneminde, Bilge’nin Çinle sıcak ilişkilerine vurgu yapılan bu çalışmada yazıtın ilgili satırlarının başka bir Köktürk yöneticisi tarafından yazdırıldığı iddiası gündeme getirilmiştir. Bk. (Hao, 2020, s. 1-13).

9 Bilge Kağanın Çinli bir prensesle izdivaç girişiminde kendisine gönderilen prensesin imparatorun kızı olmayışı üzerine Çin elçilerini tehdidini görürüz. Çinli elçilerle giriştiği müzakereler, kağanın Çin diplomasisini yakından takip ettiği ve iyi bildiğinin örnekleri olarak sunulmaktadır (Taşağıl, 2004, s. 49).

Tarih boyunca uygulanan propaganda araçlarında kullanılan “dil” son derece önemlidir. İşin ana gayesi niteliğindeki “bir olma, ait olma duygusu” işlenirken zaman zaman korkutma stratejilerine başvurulması bir gerekliliktir. Özellikle inanç merkezli devlet yapıları ve toplumlarda, itaatin sağlanması için korku unsurları sıklıkla kullanılır. Kül Tigin Yazıtında, Bilge Kağan da zaman zaman benzer bir usluba yaklaşır. Burada özellikle düşman kavramı üzerinden, söylenenler dikkate alınmadığı takdirde yahut geçmişteki örneklerle de belirtildiği üzere itaatsizlik yaşandığı durumlarda milletin yok olma tehlikesi gündeme getirilmiştir. Buna dair; “[Çin halkının] tatlı sözlerine ve yumuşak ipekli kumaşlarına kanıp, Türk milleti, çok sayıda öldün! Türk Milleti öleceksin!” (KT, G.6) ve “Güneyde Çuğay dağlarına Töğültün ovasına konayım dersen, Türk milleti öleceksin!” (KT, G.6-7) ifadeleriyle millet uyarılmıştır. Yine modern dönemde tesirli bir propaganda için; kişilerin suçluluk ve yetersizlik duygularına işaretlerle, onların bazı davranışlarda bulunmalarının gerekli ve doğru olacağı telkin edilmesine vurgu yapılmaktadır. Yazıtlarda “itaatsizlik” gibi kavramlar üzerinden gerçekleştirilen suçlamalar, tekrarlanmamasına dair hatırlatmalar ve daha refah bir hayat için ne şekilde hareket edilmesi gerektiğine yönelik tavsiyeler metnin ne kadar güçlü bir söylem içeriğine sahip olduğunu göstermektedir. Değiştirilmesi beklenen tutumlar, yazıtlarda zorlama yoluyla değil his ve duygulara hitap edilerek duygusal bir üslupla, inandırarak yönlendirmeye çabalamaktadır.

Çinlilere bakıldığında, erken dönemlerden itibaren tutmuş oldukları yıllıklarda ve çeşitli Çinli düşünürlerin eserlerinde psikolojik savaş unsurlarına dair bilgilerin yahut çeşitli askerî stratejilerin kaydedildiği bilinmektedir. Propagandaya malzeme teşkil edebilecek diğer unsurların kadim dönemlerde farklı topluluklarda değişik araçlarla karşımıza çıkabildiğini daha önce ifade etmiştik. Köktürklerin yazıt diktirme geleneği başka topluluklarca da kullanılan bir yöntemdir. Burada önem arz eden hususlardan biri iktidar ile toplum arasında iletişim vazifesi görece yapı yahut yazıtın “ulaşılabilirliği” meselesidir. Kadim dönemlerden verilen örnekler toplum hayatının merkezine, yerleşik kültürlerde şehirlere yahut tapınaklara işlenen sembol ya da yazılan yazılar vasıtasıyla sürecin işletildiğini göstermektedir. Orhon Yazıtları sözkonusu olduğunda, Kül Tigin Yazıtında bizzat Bilge Kağan’ın kendisi bu duruma dair ifadeler sunmaktadır. Yazıtta; “ebedi taş hakettirdim. [Burası] yakın mevki olduğundan, ayrıca kolay erişilir bir yer olduğundan, böyle kolay erişilir yerde ebedi taş hakettirdim, yazdırtım. Onu görüp öylece bilin” (KT, G.12-13) satırları, Kül Tigin Yazıtının yalnızca Köktürk tarihine dair bilgilerin hatırlanması için hazırlanmadığını düşündürmekte ve Bilge Kağan’ın nutkunun herkesçe bilinmesi isteğini göstermektedir. Tonyukuk Yazıtında rastlanmayan ancak Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında, kağanların ölüm haberi ve buna dair taziye bilgileri dolayısıyla anlatılan kısımlar da oldukça önemli ayrıntıları barındırmaktadır. Hem Köktürk halkının hem de civardaki boy ve milletlerden yönetici tabakasına mensup pek çok kimsenin katıldığı cenaze merasiminin kesitleri sunulur (KT, K.11-13; KT, KD.1;

BK, G.11-15). Yazıtlarda bu merasim bilgileriyle birlikte “türbe yapıcı” (KT, K.13), “süsleme sanatçısı” (KT, K.13), “kitabe taşı ustası” (KT, K.13), “babam kağan için ağır taşları (ve) kalın ağaçları Türk beyleri, milleti yapıp edip getirdiler” (BK, G.15) gibi ifadeler, kağanlar için görkemli birer anıt mezarın hazırlandığını bildirmektedir. Böylelikle Bilge Kağan’ın da vurguladığı gibi herkes tarafından ulaşılabilir olan bu büyük taşların mevkii aynı zamanda, anıt mezarın etrafındaki heykel ve diğer süslemeler ile de halkı etkileyecek türden bir görüntüyü arz etmektedir (Tombuloğlu, 2018, s. 1365).

Bilge Kağan Yazıtında “Askerî” Kavramlar ve Propaganda Söylemi

Bilge Kağan Yazıtı, Köktürlere 19 yıl idarecilik eden Bilge Kağan’ın 735 yılındaki vefatı üzerine dikilmiştir. Bilge Kağan Kitabesinde, Kül Tigin Yazıtında olduğu gibi Bilge Kağan’ın ağzından ifadeler hayat bulur. Yazıtı hazırlatan Bilge’nin oğlu Tengri Kagan, güney yüzü 11. satırdan itibaren kendi sözlerini nakleder. İçerik itibariyle Kül Tigin Yazıtı ile hemen hemen aynı hadiselerin aktarıldığı yazıtta, ağırlıklı olarak Bilge Kağan’ın savaşlarına yer verilmiştir.

Bilge Kağan Yazıtının 15 satırlık kuzey yüzünde 5 yerde “sefer” (BK, K.2; K.3; K.3; K.3) ve “(ordu) sevketme” (BK, K.3) kelimeleri yer alırken, en hacimli kısım olan doğu yüzünde 101 yerde “düşman”¹⁰ (BK, D.3; D.9; D.9; D.11; D.12; D.12; D.12; D.13; D.24; D.26; D.29; D.30; D.32), “ordu” (BK, D.3; D.25; D.25; D.26; D.27; D.30; D.31; D.32; D.32; D.32; D.32, D.32; D.39), “sefer” (BK, D.8; D.8; D.11; D.13; D.15; D.15; D.15; D.15; D.23; D.24; D.25; D.25; D.26; D.26; D.26; D.28; D.32; D.33; D.38; D.39; D.40; D.41), “fetih” (BK, D.8), “başkaldırı” (BK, D.10; D.10), “savaş” (BK, D.13; D.15; D.17; D.23; D.25; D.26; D.26; D.27; D.28; D.28; D.29; D.30; D.30; D.30; D.30; D.31; D.32; D.34; D.37), “bozgun” (BK, D.24; D.25; D.34; D.34; D.37; D.39), “asker” (BK, D.10; D.11; D.26; D.26; D.28; D.30; D.31; D.34; D.37), “mızrak” (BK, D.19; D.26; D.30; D.31; D.32; D.37), “baskın” (BK, D.27; D.27; D.32), “silah” (BK, D.19) gibi ifadelerle, askeri sınıfa dair “kumandan” (BK, D.4; D.6; D.16), “general” (BK, D.26), “piyade” (BK, D.32) ve “muhafız” (BK, D.41) kavramlarına rastlanmaktadır. Yazıtın tek satırlık güneydoğu yüzünde 2 yerde “ordu” (BK, GD.1) ve “öncü asker” (BK, GD.1) ifadesi ile 15 satırlık güney yüzünde (5 satırı Tengri Kağan’ın ifadelerini içerir) 17 yerde “asker” (BK, G.1; BK, G.8), “süvari ordusu” (BK, G.1), “piyade ordusu” (BK, G.1), “sefer” (BK, G.2; G.2; G.2), “savaş” (BK, G.6), “ordu” (BK, G.8), “hücum” (BK, G.8), “kumanda” (BK, G.8) tabirleri ile “general” (BK, G.8), “kumandan” (BKT, G.14; G.14), “hassa kumandanı” (BKT, G.14) ve “tarkan” (BKT, G.14; G.14) gibi askeri rütbelere rastlanmaktadır. Yine diğer kitabelerde

10 Kül Tigin Yazıtında olduğu gibi düşman kavramı için başka ifadeler de kullanılmaktadır. “Ateş ile su etmedim” (BK, D.22) ifadesi bunlardan bir tanesidir.

olduğu gibi Yollug Tigin’in kaydını taşıyan tek satırlık güneybatı yüzünde de benzer bir terime rastlanmamıştır.¹¹

Bu yazıtta da tıpkı Kül Tigin’de olduğu gibi Köktürk idarecilerinin Tanrı inayetiyle hakan oluşlarının altı çizilerek sözlere başlanmıştır. “Tanrı gibi Tanrıdan olmuş Türk Bilge Kağan” (BK, K.1) ifadeleri ile başlayan metin, pek çok yerde kut anlayışına vurgu yapar ve hadiselerdeki yaratıcı yardımını ön plana çıkarır. Bilge Kağan’ın kendisi için arz ettiği ifadeler aynı şekilde baba ve annesi için de kullanılmış; “Türk tanrısı kutsal yer su ruhları şöyle yapmışlar şüphesiz, Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye babam İteriş hakanı annem İlbilge hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırdılar” (BK, D.10) satırlarıyla, yaratıcı tarafından bahşedilen kutun Köktürk idareci ailesinde bulunduğu hatırlatılmıştır. Bunla birlikte bu metinde ilahi yardım vurgusu daha yoğun işlenmiştir; “Tanrı Lütufkar olduğu için, kendim de talihli olduğum için tahta oturdum” (BK, K.7), “yukarıda gök, aşağıda da yer lütfettiği için” (BK, K.10), “Tanrı gibi, Tanrı yapmış” (BK, D.1), “Tanrı güç vermiş olduğu için, babam hakanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları koyun gibi imiş” (BK, D.11), “Tanrı buyurduğu için, devletliyi devletsiz bırakmış” (BK, D.13), “Tanrı öyle buyurduğu için ondört yaşımda Tarduş halkı üzerinde şad oturdum” (BK, D.14-15), “Türk halkının adı sanı yok olmasın diye babam hakanı, annem hatunu yücelten Tanrı, devlet veren Tanrı” (BK, D.20-21), “Tanrı (öyle) buyurduğu için, bahtım, talihim olduğu için ölecek halkı diriltip doyurdum” (BK, D.23), “Tanrı güç verdiği için orada mızrakladım” (BK, D.32), “Tanrı buyurduğu için, ben çalışıp kazandığım için” (BK, D.33), “Tanrı buyurduğu için otuz üç yaşımda ...” (BK, D.34) satırları Bilge Kağan ve ailesinin askerî ve idarî faaliyetlerinde yaratıcının desteğini öne çıkarmaktadır. İlahî yardımın vurgulandığı bu satırlarda önemli bir ayrıntı da Köktürk inanç motiflerinin de metinde yer bulmadır. Gök Tanrı inancının yanı sıra kutsal kabul edilen yer ve su ruhlarının yardımına dair göndermeler dikkat çekmektedir (BK, K.10; BK, D.10). Askerî yahut politik amaçları besleyebilecek bu tür metinlerde inanç kavramlarının kullanımı son derece önemlidir (G. S. Jowett & V. O’Donnell, 2012, s. 59).

Yukarıdaki satırlarla birlikte Bilge Kağan yazıtında yer alan bazı ifadeler, daha önce de açıkladığımız üzere Tanrı tarafından bahşedilen kutun tek başına yeterli bulunmadığını da göstermektedir. Kuta yaraşır hareket etmek isteyen kağanlar yasa (töre) gereği hareket etmelidir. Bilge Kağan; “babam hakan öylece devleti yasaları koyup vefat etmiş” (BK, D.13) satırlarıyla töre vurgusu yapmaktadır. Bununla birlikte devlet yok olsa dahi törenin yaşayacağı, var olacağına yönelik ifadeleri kağanların çalışma

¹¹ Bilge Kağan Yazıtında yukarıda öne çıkardığımız askerî terimlerin yanında; “baş eğdirme” (BK, D.3; D.13; D.16; BK, K.10), diz çöktürme (BK, D.3; D.13; D.16; BK, K.10), ülke alma (BK, D.8), yok olma (BK, D.9; D.28; D.33; D.36), devletsiz bırakma (BK, D.13; D.15), hakansız bırakma (BK, D.13; D.15), bağımlı kılma (BK, D.13; D.26; D.26), zapt etme (BK, D.26; D.27; D.28; D.29; D.32; D.34; D.38; D.39), dağıtma (BK, D.19; D.33), sürme (BK, D.19), yarma (BK, D.31), püskürtme (BK, D.31), dövme (BK, D.31), kale (BK, D.40), hezimete uğratma (BK, D.31), yok etme (BK, D.25) gibi bu kapsamda değerlendirilebilecek kayıtlarla karşılaşıyoruz.

alanlarının yalnızca devlet işleriyle sınırlı kalmayarak, töreye bağımlılık durumunu hatırlatır. Dolayısıyla herhangi bir kimsenin kendisine kut bahşedilen bir kağan olduğu noktasında halk birleşse dahi bu meşruluğun sürmesi için yasalara uygunluk önemli bir olgudur. Bu gibi nedenlerle de Köktürk kağanları töreye uygun hareket ettiklerini bildirmek arzusunda görülürler. Töreyle alakalı durum ve toplum yapısı, başka adaylara kağanlık yolunu açabileceğinden iktidarı elinde bulunduran hanedan mensuplarının politik propaganda türünde bir söylemde bulunmaları anlaşılır hale gelmektedir.

Bilge Kağan Yazıtında da Tonyukuk'ta olduğu gibi keskin bir düşman tanımlaması söz konusudur. Köktürk Devleti'nin ilk kuruluş günlerine, Bumin'e değinilen satırlarda “dört taraf hep düşman imiş” (BK, D.3) şeklinde tasavvur edilmiştir. II. Köktürk Devleti'nin diriliş zamanında ise ifade açılarak “güneyde Çin halkı düşman imiş, kuzeyde bağımlı hakan, Dokuz Oğuz halkı düşman imiş, Kırgızlar, Kurikanlar, Otuz Tatarlar, Kıtaylar, Tatabılar hep düşman imiş” (BK, D.12) denmektedir. Düşman cephesinin genişliğinin yanında bunlar içerisinde Köktürklerin tarih boyunca en sık savaş halinde olduğu hiç kuşkusuz Çin'dir. Nitekim bu yazıtta da Çin “düşman” imgesi bağlamında öne çıkartılarak, belirli kalıplarla tarif edilmiştir. Farklı düşmanlardan söz edilse de içlerinden birinin öne çıkarılması tarihi gerçeklere bağlılığın yanında yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bunlardan birinin merkeze alınması hareketin etki alanını arttırıcı bir unsurdur. Hoffer bu durumu ideal Tanrı'nın tek olması gibi ideal şeytanın da tek olması gerektiğine ihtiyaç duyulması şeklinde açıklamaktadır (Hoffer, 1980, s. 115). Domenach da benzer şekilde, kendi tarafının umutlarını ya da karşı tarafa duyulan kını tek bir kişide yoğunlaştırmaya dikkat çekmiştir (Domenach, 1969, s. 68). Kül Tigin Yazıtında olduğu gibi; “altını, gümüşü, ipeği, ipekli kumaşları bolca veriyor. Çin halkının sözleri tatlı, ipekli kumaşları yumuşak imiş. Tatlı sözlerle, yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp uzak halkları öylece yaklaşıyor imiş. Yaklaşıp yerleştikten sonra kötü niyetlerini o zaman düşünürler imiş: iyi, akıllı kişileri, iyi, cesur kişileri ilerletmezler imiş” (BK, K.3-4) ifadeleri ile Çin tanımlanmakta, “hilekar ve sahtekar” (BK, D.6) olduğu bildirilmektedir. Bu ifadelerin ardından Çin'in politikasına meyledenlerin başına gelenler “tatlı sözlerine ve yumuşak ipekli kumaşlarına aldanıp Türk milleti çok sayıda öldün!” (BK, K.5) şeklinde anlatılarak, buna devam edildiği takdirde; “Türk milleti mutlak öleceksin!” (BK, K.5) satırlarıyla, çağrısına kulak vermeyenlerin akıbeti vurgulanmaktadır. Daha önce yaşanmış acı tecrübeler üzerinden Çin'in hediyele halkları kendi safına çekmeye çalışması gibi taktikleri bildirilerek, Çin için “Türk halkını öldüreyim der imiş” (BK, D.9) şeklinde bir niyet okuması gerçekleştirilmiştir. Burada üzerinde durmamız gereken bir diğer husus yazıtta yer alan; “Çin halkına bey olmaya layık erkek evladını kul yaptı, hanım olmaya layık kız evladını cariye yaptı. Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı; Çinlilerin hizmetindeki Türk beyleri Çin (unvanlarını alarak Çin hakanına tabi olmuşlar)” (BK, D.7) ifadeleridir. Bozkır toplumlarında bey olacak erkek evlatlar ve siyasi hayatta dahi söz sahibi olabilecek kız evlatların durumlarına yönelik bu vurgu, gurur mefhumunu yakından

ilgilendirmektedir. Etkili bir propaganda söyleminde en az nefret konusu kadar önemli olan diğer iki arguman açıklık ve gurur duygularıdır. Ellul, bu duygulara dair göndermelerin sevgi unsurundan çok daha etkili olduğunu söylemektedir (Ellul, 1973, s. 38). Yazıtta oldukça açık bir şekilde kültürel değerlerin kaybı üzerinden yaşanacak olumsuz durumların örnekleri canlandırılmaktadır. Bu durumun önüne geçme adına kendi geleneklerine, köklere sarılma ihtiyacı ortaya çıkar ve bu dağılmanın önüne geçebilecek tek önlem gibi gözükmektedir. Kültür ihracı konusu tarihin en erken dönemlerinden itibaren egemen güçler arasında başvurulan bir yöntemdir. Tek tip haline getirilen yahut kendine benzetilen toplumların daha iyi yönetileceği kesindir. Yazıtlarda Çin üzerinden dile getirilen bu hususta, Çin’de adeta bir inanç havasına bürünen Konfüçyus gibi eski düşünürlerin fikirlerinin tesiri olduğunu belirtebiliriz. Konfüçyüs’e göre bir milletin değiştirilmesi isteniyorsa işe kelimelerinin değiştirilmesi ile başlanmalıdır. Kültürel bir dezenformasyon sürecine işaret eden Konfüçyus’un fikirlerinin pek çok Çinli yöneticiyi etkilediği açıktır. Kültürel müdahaleler karşısında temkini dile getiren yazıtlarda sözkonusu tehlike hassasiyetle işlenerek, toplumun bu hususta uyarılması ihtiyacı hissedilmiştir. Bu bağlamda Gumilëv, yazıtları kazıyan Yollug Tigin’in de Konfüçyus öğretisine vakıf olabileceğini dile getirmiştir (Gumilëv, 2002, s. 351).

İnsan davranışlarını uyararak harekete yön veren dürtü ve ihtiyaçlar fiziksel ve sosyo kültürel unsurlarla ilintilidir. Özellikle birey davranışlarını etkilemede sosyo-kültürel ihtiyaçlar ağırlık teşkil eder. Halka yönelik korku ve sevinçler güdüleri harekete geçirir. Bu bağlamda irksal karakteristikler, gelenekler ve kültürel özelliklere yapılan vurgular son derece önemlidir. Yazıtlardaki ifadeler ışığında Köktürk yöneticilerinin kendi milletine yönelik tanımlamalar verdiği örnekler bu noktada dikkat çekicidir. “Türk milleti, aksisin, acıkırsan doyacağını düşünmezsin, doyarsan acıkacağını düşünmezsin” (BK, K.6) şeklindeki tarifler kağanların milletine dair tespitleri olarak değerlendirilebilir. Yakın dönemlerin etkili propaganda yöntemlerine yönelik açıklamalarda kendi toplumunu ve hitap edilecek kitleyi iyi bilme hususuna sıklıkla vurgu yapılmıştır. Ellul, bu konuda söylem sahibinin ulaşmaya çalıştığı halk arasındaki duyguları, fikirleri, mevcut eğilimleri ve klişeleri bilmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Ellul, 1973, s. 34). Yazıtlarda kullanılan dil, özellikle Bilge Kağan’ın milletinin karakteristik özelliklerine vukufiyetini göstermekte, endişe ve mutluluklarının neler olduğu konusuna hakim olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle düşman tanımının yapılmasının karşısında “üstte gök çökmedikçe alta yer delinmedikçe Türk milleti ilini ve törelerini kim bozabilir?” ifadeleriyle millete duyduğu güveni de olumlu bir şekilde aksettirmektedir. Kendi milletini tanıma yanında onda varolan mevcut düşünceleri de harekete geçirecek söylemler son derece kritiktir. Hoffer, propaganda zaten açık fikirli olan zihinleri etkiler ve onlara fikir aşılaktan çok, onlarda halihazırda mevcut olan fikirleri açıkça dile getirir ve o fikirlerin haklılığını savunur demektedir (Hoffer, 1980, s. 128). Domenach da, bu savı destekler nitelikte; halkların ruhunda bilinçli ya da bilinçsiz birtakım duygular vardır. Propaganda bunları bulup kullanır açıklamasını getirmiştir (Domenach, 1969, s. 84). Propaganda unsurları

bağlamında değerlendirilebilecek metinler ve analizinde mesajı gönderene dair olumlu yönlerin öne çıkarılması, kendi kazanım ve başarılarının üzerinde durulması, hitap edilen kitleyi özdeşleştirmeye çağırmak ve rakibe dair olumsuz özelliklerin ortaya konulması oldukça önemlidir. Bu unsurlar dikkate alınarak incelendiğinde, Köktürk yazıtlarının propaganda konusunda azımsanmayacak bir içeriğe sahip olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır. Özdeşleştirme ve halktan beklentiyi harekete geçirmekte önemli olan söz vasıtasıyla, duygusal çağrışımlar yoluyla sunulan programı toplumda kendini göstermiş olan kadim tutuma bağlamaktır (Domenach, 1969, s. 83–84).

Kül Tigin Abidesinde olduğu gibi burada da yazıtın dikilme gayesi olarak herkesin bilip, öğrenmesi isteği dile getirilmiştir. Bu noktada belki de daha önce temas etmemiz gereken bir noktaya dikkat çekmekte fayda vardır. Bilge ve Kül Tigin ile akraba olan Yollug Tegin'in kazıdığı Köktürk harfli taşlar, dönemin Türk toplumu için, anıt mezarlar vasıtasıyla, yalnızca heybetli birer görüntüyü mü ifade etmektedir? Erken dönemlerde özellikle yazı vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışılan, propaganda metinlerinin, hitap kitlesinin sınırlılığından söz etmiştik. Bu hususta Köktürk döneminde yazıtların haricinde; parada, bardakta, tabakta, çanakta, küpede, yüzükte, bilezikte, kılıç ve bıçak kabzasında, kemer tokasında, at geminde yani gündelik hayatın hemen her köşesinde kullanılan eşyalar üzerine bu harflerin kazılı olduğu görülmektedir (Sertkaya, 2001, s. 37). Dolayısıyla hemen her nesnede karşılaşılan bu yazılar Köktürk toplumunun yazıya vakıfıyetini göstermektedir (Sertkaya, 2001, s. 37). Bu durumda yazıtlardaki söylemin muhatabının da oldukça geniş bir kesim olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim Bilge Kağanın kendisi de bu hususta, dile getirdiklerini bilmeyenin kalmamasını ummaktadır.

Tarihte propoaganda örneği olarak değerlendirebileceğimiz birtakım araçlarda söylemin inşa zamanı da ayrı bir hususiyet arz eder. Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları, özellikle amcaları Kapgan'ın son yıllarında Çin meylindeki siyaseti dolayısıyla hayati riskler barındıran Köktürk devletini yeniden ihya etmişken, bir kez daha benzeri bir durumun yaşanmaması arzusunu dile getirmektedir. Kül Tigin'in ölümünün ardından devlet idaresinde meydana gelebilecek olası sıkıntılar, derhal Bilge Kağan'ın diktirdiği taşla bertaraf edilmeye çalışılmış, halkın dağılmaması ve itaati noktasında telkinlerde bulunulmuştur. Benzer bir şekilde Bilge Kağan'ın ölümü oğlu Tengri Kağan'a aşağı yukarı aynı kaygılarla bu yazıtı yazdırmasında etkili olmuştur. İç siyasette olası yeni kağan adaylarına karşı, hanedan ailesine sadakatin sağlanması bu hususta belirleyici bir motivasyon kaynağı olarak yorumlanabilir.

Yazıtlardaki “Askerî Terminoloji” Üzerinden Köktürk Ordusunun Değerlendirmesi

Yazıtlardaki ifadeleri temele alarak Köktürk yöneticilerinin söylemlerini değerlendirmeye çalıştığımız makalemizde ağırlıklı olarak propaganda unsurları üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte yazıtlarda daha önce de ifade ettiğimiz üzere askeri terminolojiye dair pek çok kavramla karşılaşmaktayız. Yukarıda özellikle askeri propagandaya yönelik durumun daha iyi anlaşılabilmesi adına öne çıkardığımız askeri

terimler aynı zamanda Köktürk ordusunun yapısına yönelik de bir fikir sunmaktadır. Yazıtlardaki değerlendirmeye çalıştığımız bu kavramlar II. Köktürk Devleti ve ordusunun örgütlenmesi hakkında açık bilgi ve belgeler konumundadır (User, 2012, s. 259).

Yazıtlar oldukça yoğun bir biçimde II. Köktürk Devletinin kuruluşundan Bilge Kağan’ın ölümüne kadar askeri seferleri ve ayrıntılarının anlatısını bizlere aktarıyor. Bu anlatı aynı zamanda Köktürk ordusuyla birlikte dönemin ve toplumun askerlik mefhumuna yönelik önemli ayrıntılar barındırmaktadır. Her üç yazıtta yer alan askeri terminolojiye dair kavram ve ifadelerin ışığında Köktürklerdeki ordu ve asker unsurlarına dair bazı izahlarda bulunmamız mümkün gözükmemektedir. Köktürk ordusunun, devletin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren büyük bir imparatorluk ordusu haline gelmesi ve dönemin en büyük uygarlıkları olarak gösterilen Çin, Hint, İran ve Bizans İmparatorlukları ile boy ölçüşür hale kavuşması hiç kuşkusuz İskitlerden itibaren bozkır ordularının kendilerine has gelişen birtakım özellikleriyle ilgilidir (Keegan, 2007, s. 250). Bozkır ordularını yerleşik güçlerden ayıran bu yapısal özelliklere dair izler, yazıtlarda da kendisini göstermektedir. Burada ana hatları ile yazıtlardaki bilgilere bağlı kalarak ordu özellikleri üzerinde durulmuştur.

Bozkırda İskitlerle birlikte başlatabileceğimiz süreçte askerlik vazifesini yürüten kimselerin bölge yaşantısının da tabiatına uygun bir şekilde her an savaşa hazır olan kimselerden meydana geldiğini ve paralı askerlik gibi bir oluşumun özellikle erken dönemlerde görülmediğini ifade edebiliriz (Kafesoğlu, s. 282). Buna karşılık bozkırlı beylerin zaman zaman başka ordularda görev aldıklarına yönelik kayıtlarla da karşılaşmamız mümkündür. Örneğin Kül Tigin Yazıtında, Çin’e sığınan beylerin Çin adına seferler tertip ederek, şehirler elde ettikleri hatırlatılmıştır (KT, D.7-8; BK, D.8). Sınırları ve devleti korumakla mükellef askerlik, özel bir meslek alanı olarak görülmemekle birlikte bozkır yaşantısını paylaşan her kimse savaşlarda aktif bir rol üstlenmektedir. Bunun yanında savaş zamanlarında belirli bir düzen içerisinde hareket etmek suretiyle, dağınık bir görüntüden de uzak bir yapı kendisini göstermektedir. Yazıtlardaki ifadeler orduda hem piyade hem de süvari birliklerinin yer aldıklarını bildirmektedir. Genel anlamda bozkır ordularında erken dönemlerden itibaren atın bir savaş aracı olarak kullanımına da bağlı olarak süvari birliklerinin ağırlığı teşkil ettikleri düşünülür. Savaş zamanlarında bir araya gelen ordunun birtakım talim ihtiyaçları ise bozkır yaşantısının bir gereği olarak gördüğümüz av gibi organizasyonlar aracılığıyla sağlanıyordu. Avcılık bozkırlıları yalnızca savaşa hazır hale getirmekle kalmayıp, ikmal birliklerinin olmadığı orduda, seferler esnasında, gıda temini için de gerekiyordu. İhtiyaçların bu surette giderilmesi geri hizmete, dolayısıyla onları yavaşlatabilecek ayrı bir kola gereksinimi de ortadan kaldırmaktadır.

Ordu komutanları olarak genellikle yüksek idari unvanlara sahip beylerin varlığını görmekteyiz. Bu kimseler şad, tigin gibi unvanları taşıdığı gibi zaman zaman devlet

kademesinin en nüfuzlu kimseleri de ordu sevk etme işinde söz sahibi idi (TY, B.4; KT, D.17; BK, D.15). Özellikle Tonyukuk Yazıtında buna dair pek çok kaydı bulabiliyoruz. Devletin başındaki kağan, seferlere bizzat katılan bir kişi görünümüne sahiptir. “Ordu başı” şeklinde özel askeri unvanların zikredildiği yazıtlarda İnel Kağan gibi bazı isimler bu kumanda görevini icra etmişlerdir (TY, K.7). Savaşlarda ve devlet hayatında elde edilen sonuçlar yazıtlarda “kumandan” namıyla anılan kimselerin “akıllılığı”, “cesurluğu” ya da “iyiliği” gibi özellikleri ile alakalandırılmıştır (KT, D.3, 5; BK, D.4, 6). Tonyukuk Yazıtı ile Bilge Kağan Yazıtı arasında geniş bir zaman aralığı bulunmamasına rağmen özellikle asker sayısında bir değişim yaşandığı hissedilmektedir. Tonyukuk Yazıtına itibar edecek olursak merkez ordusunun birden fazla cepheye sevk edilmemesine önem verildiği ve seferler arasında hangisine öncelik verilmesi gerektiği hususunda ifadelere rastlıyoruz (TY, D.6). Bilge Kağan Yazıtında ise artık Köktürk ordusunun savaşa giden unsurlarının haricinde bir de merkez birliklerinin bulunduğu dair izler mevcuttur (BK, D.32)¹². Asker sayıları meselesinde yazıtlar özellikle düşman askeri noktasında daha fazla kayıt barındırmaktadır. Buna karşın Köktürk ordusunun asker miktarı konusundaki kayıtlara nadir bir şekilde yer verilmiştir. Örneğin Tonyukuk Yazıtında; “biz iki bin idik” kaydını görüyoruz (TY, G.9; TY, D.1).¹³ Düşman sayısına dair verilen rakamlara dair yine aynı yazıtta Yarış Ovasındaki savaş öncesi karşı tarafın yüz bin kişilik ordusuna vurgu yapılır (TY2, B.1). Tonyukuk Yazıtından sonra dikilen Kül Tigin ve Bilge Kağan Abidelerinde de Köktürk ordu nüfusunun zamanla artışına dair bazı rakamlar zikredilir. İltiş’in 17 kişi ile başlattığı mücadelede sayının sonra 70 ardından 700’e kavuşmasına yönelik ifadeler karşımıza çıkar (KT, D.11, 12, 13; BK, D.10, 11). Gumilëv, kitabelerde geçen “7” rakamının tekrarlanması ile ilgili olarak bu durumun mistik bir vurgu olduğunu düşünmüştür (Gumilëv, 2002, s. 342). Çin kaynakları ise bu rakam için 5000 gibi bir rakam sunarlar. Köktürk ordusunun miktarı konusunda herhangi bir rakam belirtmeyen Bilge Kağan, Kül Tigin Yazıtında yine Çin için; “Çinli vali Ong elli bin (kişilik) ordu (ile) geldi” demektedir (KT, D.31; BK, D.25). Bilge Kağan’ın General Şa-ça ile savaşında karşı tarafın seksen bin kişilik birliğinden bahsedilirken (BK, D-26), General Ku ile giriştiği mücadelede düşman için 40.000 sayısı verilmiş (BK, G.8) ancak Köktürk ordusuna dair bir rakam zikredilmemiştir.

Tonyukuk Yazıtındaki savaş ve seferlere dair anlatıda Köktürk ordusunda öncü niteliğinde bir keşif kolunun var olduğu anlaşılmaktadır (TY, K.10; TY, D.2; BK, GD.1). Bu keşif kolu yalnızca sefer düzenlenecek bölgelerin kontrolü göreviyle sınırlı kalmayarak, rakip karşısında psikolojik üstünlüğü sağlayacak ani baskınlar için de kullanılmaktadır. Bu yönüyle yazıtların birçok yerinde bozkır ordularının rakibi hem

12 “Oğuzlara doğru sefer ettim. Birinci ordu [sefere] çıkmış idi ikinci ordu yurtta idi.” (BK, D.32).

13 Tonyukuk, Köktürk ordusunun 2.000 kişilik bir mevcuda sahip olduğunu bildirdiği bu satırda düşman için 3.000 rakamını vermektedir. “Oğuz geldi. Askeri üç bin imiş. Biz iki bin idik. Savaşık. Tanrı lütfetti, dağıttık” (TY, G.9).

yıpratma hem de kendi tarafına ganimet ve motivasyon sağlamada son derece etkili olan “baskın” ifadesi tekrarlanır. Bu baskınlar arasında düşman birliklerinin ummadıkları anda, özellikle gece vakti düzenlenenlerin yazıtlarda “uykuda bastık” (TY, K.3; KT, D.35; KT, D.37; BK, D.27), “uykusunu mızrak ile açtık” (TY, K.4) gibi ifadelerle verildiği görülmektedir. Öncü birlikleri ile beraber orduda bir nevi kılavuzluk yapan kimselerin de (yürçü) kullanıldığını yine Tonyukuk Yazıtından öğreniyoruz (TY, K.2). Keşif, öncü, kılavuz gibi özellikle saldırı esnasında devreye giren askeri personelin yanında düşman unsurların olası baskınları karşısında hazır bulunan nöbetçilerin varlığına dair de bazı kayıtlara rastlanmaktadır (TY, K.10; TY2, D.3). Yazıtlardaki bilgilere sadık kalarak gerek Köktürk ordusu gerekse düşmanlar arasında casus kullanımının başvuru bir yöntem olduğunu ifade edebiliriz (TY, G.2). Bununla birlikte Tonyukuk Yazıtında yer alan “içre sab” (gizli bilgi) kavramı savaş gibi durumlarda kullanılan kripto bilgi olarak değerlendirilebilir (User, 2012, s. 259). Karşılıklı mücadeleler esnasında düşman unsurlarının tümünün ortadan kaldırılması yerine esir olarak elde edilmeleri konusuna önem verildiği anlaşılmaktadır. Bu hususta esir olarak alınan kimselerin yalnızca düşman unsurlarının yöneticileri arasından olması gibi bir şart aranmadığını görüyoruz. Tonyukuk Yazıtındaki; “kağanını tuttuk. Yabgusunu, şadını orada öldürdüler. Elli kadar er tuttuk” ifadeleri bu durumun güzel bir örneğidir (TY2, B.6, 7). Karşı taraftan elde edilen esirler ve miktarlarına yönelik Kül Tigin Yazıtında da kayıtlar mevcuttur (KT, D.38).

Yazıtlara göre Köktürk ordusu meydan savaşlarının yanında kale ve şehir kuşatmalarında da etkili idi. Bozkırda ağırlıklı bir şekilde cereyan eden açık alan savaşlarına nazaran kuşatmalar teknik ve taktik bakımından daha farklı bir gelişimi gerektirmektedir. Her üç yazıttaki anlatı Köktürk ordusunun bu konudaki maharetini gözler önüne serer. İleriş Kağan’ın devleti ayağa kaldırdığı günlerde Tonyukuk’un sevk ettiği orduların Şantung bölgesine ilerleyişi esnasında 23 şehrin zaptı bilgisi verilmiştir (TY, D.2).

Bozkırda özellikle farklı boyları bir araya getirerek devletleşme aşamalarını katetmiş unsurların, hayatta kalmayı başarabilmek yahut varlıklarını etrafa hissettirmek gibi gayelerle sık sık yağma seferleri düzenlemeleri bir zorunluluk olarak karşımıza çıkıyor. Buna rağmen Köktürk yazıtlarında gerçekleştirilen askeri seferlerin amaçları yağma arzusunun ötesindedir. Özellikle Tonyukuk’ta yer alan anlatı, dört bir yana yönlendirilen orduların temel gayesinin ili ve milleti bir arada tutmak olduğunu göstermektedir (TY2, D.4, 5, 6; TY2, K.1, 2). Bu noktada kendi varlığını muhafaza etme kaygısı önemlidir, nitekim yalnızca Köktürkler için değil bozkır kavimlerinin birçoğu üzerinden genel değerlendirmelerde bulunan Keegan, bozkırlıların mücadele ettikleri toplulukları veya istila ettikleri bölgeleri, kendilerine benzetmeye çalışmadıklarını belirtmektedir (Keegan, 2007, s. 247). Clausewitz de aynı noktada bozkır ordularının kültürel açıdan değişiklik yaratma gibi bir gaye gütmediklerini ifade etmiştir (Keegan, 2007, s. 248).

Kül Tigin Yazıtındaki bilgilere göz attığımızda, bu yazıtta anlatıcı konumunda bulunan Bilge Kağan, kardeşinin seferlerini aktarırken Kül Tigin'in bindiği atı her defasında belirtmektedir.¹⁴ Bozkır ordularında atın renginin mevzilerin belirlenmesi hususundaki rolü bilinmekle beraber yazıtta atla ilgili ayrıntıların sunulması ordu içerisinde en az bir savaşçı kadar önem atfedilmesi ile alakalıdır. Burada bizim için bir diğer önemli ayrıntı da *k(e)d(i)ml(i)g tor(u)g (a)t* ifadesidir (KT, D.33). Kül Tigin'in General Çaça ile savaşını anlatan satırlarda karşımıza çıkan bu ifade savaş atlarında bir nevi zırh kullanımını bize göstermektedir. Aynı mücadele için Kül Tigin'in de zırhından vurulduğunun belirtilmesi savaşçıların da bazı korunma teçhizatlarını taşıdıklarını bildiriyor (KT, D.33). Kül Tigin'in sözkonusu savaşları esnasında zaman zaman yaya olarak da hücum ettiğini vurgulayan yazıt kullanılan yakın muharebe silahları için ise ok ve mızrağı öne çıkartmaktadır (KT, D.35; KT, K.2, 5, 6, 8, 9).

Yazıtlardaki askeri terminolojiye dair ifadelerden çıkarımda bulunabileceğimiz bir başka husus tercih edilen sefer zamanlarına yönelik ifadelerdir (KT, K.8). Tonyukuk Yazıtında sefer vakitlerine yönelik açık ifadeler bulunmamakla birlikte bir yerde “kar söktüm” ifadesine rastlamaktayız. Bunun yanında birçok Bozkır topluluğunda olduğu gibi Köktürkler de büyük sefer organizasyonlarını bahar aylarında gerçekleştiriyordu. Bunun için hareket halindeki ordunun bazı kışlaklarda dinlendirilmesi söz konusudur. Örneğin Kül Tigin'de Oğuzlara bahar mevsiminde düzenlenecek sefer öncesinde Amga Korugan'ında kışlandığı bildirilmiştir (KT, K.8; BK, D.31). Yine Bilge Kağan'ın Tatabılar üzerine gerçekleştirdiği seferler için yazıtta ilkbahar mevsimi gösterilmiştir (BK, D.39; BK, G.2).

Son olarak Köktürklerin gerçekleştirdiği savaşlarla da elde ettikleri “ganimete” yönelik birkaç kaydı değerlendirerek, askerlik ve ordu ile alakalı verilerin irdelenmesini tamamlayabiliriz. Tonyukuk Yazıtında, Köktürk savaşlarının ağırlıklı gayesinin ili ve töreyi ayakta tutma çabasıyla açıklandığını görmüştük. Bunun yanında Bilge Kağan, milleti adına gerçekleştirdiği bazı savaşların neticesini ve ondan elde ettiklerini “Türklerime ve halkıma kazanıverdim” ifadesi ile belirtir (BK, K.12). Burada halk için ganimet olarak kazanımlar bildirilirken; altın, gümüş, ipekli kumaşlar, at, aygır, kara samur, gök sincap (derileri) gibi ürünler sıralanmıştır (BK, K.12). Bunun yanında belki de yukarıda da ifade ettiğimiz esir konusunda değerlendirilebilecek bazı kazançlara vurgu yapılmıştır. Bilge Kağan Yazıtının üç yerinde çocuk ve kadınların ele geçirildiğine yönelik kayıt mevcuttur. Tangutlara düzenlediği seferde kadınların, çocukların ve at sürülerinin elde edildiği (BK, D.24) ve yine Oğuzların Çin'e kaçıp gittiklerini bildiren satırlarda çocuk ve kadınlarının alındığı tekrarlanmaktadır (BK, D.38). Bozkır hayatının vazgeçilmez unsuru olan at sürüleri de savaşlarda elde edilen ganimetlerin en değerlilerinden biri olarak gözükmekte ve yine Bilge Kağan Yazıtında bu kazanca dair kayıtlar yer almaktadır (BK, D.24; BK, D.39; BK, G.3).

14 Kül Tigin Yazıtı doğu ve kuzey yüzünde gerçekleştirilen savaşlar anlatılırken Kül Tigin'in atı 14 yerde ayrıntısıyla verilir. Buna göre üç mücadelede boz at (KT, D-32, 33, 37), bir yerde doru at (KT, D.33), bir yerde ak at (KT, D.35), yedi yerde kır at (KT, D.40; KT, K.2, 3, 5, 6, 9) ve iki yerde yağız at (KT, K.5; K.8) ifadesi kullanılmıştır.

Sonuç

Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarını temele alarak gerçekleştirdiğimiz çalışmada metinlerdeki sosyal ve siyasî hayata yönelik ifadeler propaganda ve psikolojik harp konuları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Propaganda tarihine yönelik araştırmalar birçok toplumda benzer gayretlerin olduğunu göstermekle birlikte erken dönemlerde yazıtların bunlar arasında ayrı bir öneminin bulunduğuna işaret etmişlerdir. Köktürk yöneticilerinin diktirmiş olduğu yazıtlar da içerik olarak bu kavramlar dahilinde incelenmeye son derece müsaittir. Köktürklerin devletleri ve milleti adına verdiği amansız mücadeleleri aktaran yazıtlar geçmiş ve o anki vaziyetle sınırlı kalmayarak gelecek için de mesajlar barındırmıştır. Birer söylev niteliğindeki metinlerde Köktürk yöneticileri halk ve atalarıyla muhataptır. Yönetenlerle yönetilenler arasındaki bu diyalogda, halktan beklentiler açık bir şekilde dile getirilmiş, devlet ve millet bekası için gerekli tutumlar sıklıkla vurgulanmıştır. Köktürk yazıtları hem askeri hem de idari hayata dair söylem ve eylemleri bir arada sunmuştur.

Yazıtlarda karşılaşılan dil, edebi inceliklerle asırlar sonrasına dahi hitap etmektedir. Türk milletinin nasıl hareket etmesi gerektiği öğütlenirken yaşanan sıkıntılı günler sıklıkla hatırlatılmıştır. Propaganda çerçevesinde incelediğimiz bu kısımlar milleti bekleyen sıkıntılara karşı adeta bir kurtuluş reçetesi sunmaktadır. Rakipleri karşısında gerekli bilgi ve donanıma sahip olduğu anlaşılan Köktürk yöneticileri özellikle düşman unsurlara karşı dikkat çekerek hataların tekrarlanmamasını dile getirmişlerdir. Bunlarla birlikte yazıtlarda yer alan bazı ifadeler psikolojik harp örnekleri olarak değerlendirilebilecek türdendir. Bütün bu unsurlar bozkırlı kağanların devlet yönetimi konusundaki becerilerine de bir örnek olarak gösterilebilir.

Tarih boyunca farklı araç ve tekniklere sahip olan propaganda faaliyetlerinde özellikle erken dönemler söz konusu edildiğinde yazıtlar gibi toplum hayatının merkezinde yer alan unsurların genellikle açık ifadeler barındırdığı ve ağırlıklı olarak gerçekler üzerinden bir anlatı barındırdıkları görülmektedir. Bu yönüyle Köktürk Yazıtları da tarihi gerçeklere sadık bir söylemi inşa etmektedir. Zamanla propaganda kavramının olumsuz yönlerine yapılan; manipülasyon, yalan haber gibi unsurlardan arındırılmış bir anlatı ortaya konmuştur. Propagandanın sistematik bir hale kavuşmasından oldukça erken bir tarihte, Köktürk devlet yöneticileri modern teknikleri aratmayacak türden bir üretimde bulunmuşlardır. Milleti şiddet vasıtasıyla değil edebi unsurlar dahilinde telkin ederek istenilen davranış biçimine kavuşturma arzusu ağır basmaktadır.

Çalışmada değerlendirdiğimiz Tonyukuk Yazıtı içerik itibarıyla Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarından farklılık arz etmektedir. Daha yumuşatılmış bir üslupla deneyimli devlet adamı Tonyukuk özellikle kendi askerî ve idarî eylemlerini aktarmıştır. Çin siyasetine vakıf olan Tonyukuk'un söylemleri, Çin'de yetişmiş olması, psikolojik harp noktasında da Sun-Tzu gibi Çinli düşünürlerin etki ve fikirlerini tanıyan olması açısından önem arz etmektedir.

Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları, Tonyukuk'un başlattığı geleneği farklı bir noktaya taşıyarak yazıtlardaki konuları da çeşitlendirmişlerdir. İnançla ilgili unsurlar daha sık işlenerek, düşman kavramı daha keskin bir şekilde tanımlanmıştır. Tonyukuk'tan farklı bir biçimde Çin tedrisatı görmemiş olan Bilge, her ne kadar idarecilik zamanında Çin'le ılımlı bir siyaset izlese de yazıtında onlara karşı temkinli olunması gerektiğini sıklıkla vurgulamıştır. Bu durum hiç kuşkusuz hem eski tecrübeler hem de ataların sahip olduğu ideolojiye bağlılığı ile açıklanabilir.

Yazıtlarda dikkat çeken en önemli unsurlardan biri de askeri terminolojinin ağırlığıdır. Buna rağmen Köktürk Yazıtlarını yalnızca birer harp vesikası olarak görmek mümkün değildir. İçerikleri birer strateji metni niteliğindedir. Sıklıkla tekrar edilen askeri terimler çalışmada savaş propagandası dahilinde değerlendirildiği gibi dönemin Köktürk ordusu hakkında da bazı açıklamalarda bulunmamıza imkan tanımaktadır. Ordudaki asker sayısı, rütbeler, ordu yapısı ve kullanılan silahlar mevcut askerî terminoloji üzerinden okunabilmektedir.

Propaganda tarihine dair özellikle batıda gerçekleştirilen araştırmalarda farklı kültürlerin çeşitli örnekleri üzerinde durulmuştur. Özellikle psikolojik harp teknikleri noktasında Moğolların faaliyetleri sıklıkla bu çalışmalarda hatırlatılmaktadır. Propaganda konusunda ise Türk tarihinin çeşitli evrelerinden örnekler zaman zaman dile getirilmiştir. Orhon Yazıtlarının içeriği hem propaganda hem de psikolojik harp konusunda söz konusu metinlerin zengin bir içeriğe sahip olduğunu göstermektedir. Sosyal bilimlerin farklı disiplinleri tarafından kendine has araştırma metodları ile değerlendirilen yazıtların tarihci perspektifi ile ele alındığı çalışma, multidisipliner yöntemlerle muhtevanın daha iyi anlaşılabilceği kanaatini tekrarlamaktadır. Son yıllarda ülkemizde gerçekleştirilen askerî sosyoloji çalışmalarının, tarihimizin farklı dönemlerindeki olay ve vesikalarla Türk tarihinin daha etraflı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacağı muhakkaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- Akar, A. (2020). *Bilge Tonyukuk Yazıtı*. Ötügen Neşriyat.
- Ataş, D. (2019). *Psikolojik savaş: Propaganda ve meşrulaştırma stratejileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Bernstam, A. (1946). *Sotsialno-Ekonomicheskij Stroy Orkhono-Yeniseyskikh Turok VI-VIII Vekov*. Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

- Çetin, N. B. (2014). Propaganda olgusu ve propagandanın Amerikanlaşması, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 239–265.
- Çoruhlu, Y. (2016). *Eski Türklerin kutsal mezarları: Kurganlar*. Ötüken Neşriyat.
- Demirbilek, S. (2018). Sun Zi'nin savaş sanatı ile Orhon Yazıtları arasındaki ilişki üzerine. *Journal of Old Turkic Studies*, 2(1), 24–37.
- Domenach, J. M. (1969). *Politika ve propaganda* (T. Yücel, Çev.). Varlık Yayınevi.
- Eker, S. (2006). Sü ve Sü ile yapılan tarihi askeri terimler üzerine disiplinlerarası bir inceleme. *Türkbilig*, 12, 104–133.
- Ellul, J. (1973). *Propaganda: The formation of men's attitudes*. (K. Kellen & J. Lerner, Trans.). Vintage Books.
- Ergin, M. (2007). *Orhun Abideleri* (39. bs). Boğaziçi Yayınları.
- Gumilëv, L. N. (2002). *Eski Türkler*. (A. Batur, Çev.), Selenge Yayınları.
- Hao, C. (2020). On the authorship of the old Turkic inscriptions. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 30(4), 707–719.
- Hoffer, E. (1980). *Kesin inançlılar: Kitle hareketlerinin anatomisi* (E. Günür, Çev.). Tur Yayınları.
- Jowett, G. S., & O'Donnell, V. (2012). *Propaganda and persuasion* (5th ed.). Sage.
- Kafesoğlu, İ. (2005). *Türk milli kültürü* (26. bs). Ötüken Neşriyat.
- Keegan, J. (2007). *Savaş sanatı tarihi* (Selma Koçak, Çev.). Doruk Yayıncılık.
- Linebarger, P. M. A. (1948). *Psychological warfare*, (1th ed.). Infantry Journal Press.
- Qualter, T. H. (1962). *Propaganda and psychological warfare*, Random House.
- Râsonyi, L. (1996). *Tarihte Türklük* (4. bs). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sertkaya, O. F. (2001). Eski Türkler okur yazar mıydı? *Göktürk Devletinin 1450. Kuruluş Yıldönümü-Sempozyum Bildirileri* içinde (s. 23–37). Yeni Avrasya Yayınları.
- Sun Tzu (2020). *Savaş sanatı* (P. Otkan & G. Fidan, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şahin, G. (2003). *Silahsız savaş; Psikolojik hareket ve propaganda*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Şirin, H. (2012). Eski Türk yazıtlarında politik ve askeri terimlerden örnekler. *Bilig*, 60, 257–272.
- Taşağıl, A. (1995). *Göktürkler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşağıl, A. (2004). *Göktürkler-III*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları* (4. bs). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tombuloğlu, T. (2018). Kök Türk ve Uygur Yazıtlarında Propaganda, *Köktürk yazısının okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (2. Cilt). Kesit Yayınları.
- Weber, M. (2002). *Sosyoloji yazıları* (T. Parla, Çev.). İletişim Yayınları.

